



Kül-Világ

A NEMZETKÖZI KAPCSOLATOK FOLYÓIRATA

X. évfolyam

2013/1.

www.kul-vilag.hu

TARTALOMJEGYZÉK:

Harangozó Dániel:

Az „elfelejtett háború”: Tádzsikisztán 1992-1997

1

Paár Ádám:

(Ellen)forradalmi mozgalom az Egyesült Államokban?

A Tea Party eszmetörténeti és politikatörténeti gyökerei

20

Szarka Evelin:

A floridai kubai közösség hatása az Egyesült Államok Kuba-politikájára és az elmúlt húsz év amerikai elnökválasztásaira

39

Impresszum

60

Harangozó Dániel:

Az „elfelejtett háború”: Tádzsikisztán 1992-1997

Az 1992 és 1997 között zajló tádzsikisztáni polgárháború a volt Szovjetunió területén zajló fegyveres konfliktusok közül a kevésbé ismertek közé tartozik, annak ellenére, hogy a háború öt éve alatt 40-60 ezer áldozatot követelt. A tanulmány részletesen elemzi a konfliktus okait, történelmi és politikai mozgatórugóit, a harcoló felek céljait és stratégiáját, valamint a fontosabb regionális hatalmak (mindenekelőtt Oroszország) a tádzsikisztáni eseményekben játszott szerepét.

A téma különös aktualitását adja a NATO 2014-re tervezett Afganisztánból való kivonulása, mely nemcsak Tádzsikisztán további „stratégiai leértékelődéséhez” vezethet, hanem a tadzsik állam törékeny belső stabilitását is veszélyeztetheti, különösen, ha az ország déli szomszédja a nemzetközi erők távozása után újra háborúba süllyed.

A boszniai háborúval nagyjából egy időben, 1992-ben kirobbant és hosszabb-rövidebb megszakításokkal 1997-ig folyó tádzsikisztáni polgárháború nemcsak súlyossága miatt érdemes figyelmünkre.¹ A nem orosz nyelvű nemzetközi sajtó által talán némileg méltatlanul „mellőzött” konfliktus és maga az ország, Tádzsikisztán posztszovjet korszakbeli története ugyanis jellemző (és ugyanakkor kevésbé ismert és kutatott) példáját nyújtja a manapság elterjedt, „összeomlott” vagy „bukott” államokkal (*failed states*) foglalkozó elméleteknek is,² noha mint a következőkben látni fogjuk a konfliktus okai meglehetősen szerteágazóak.

Ugyan a fegyverek az 1997-es békemegállapodás óta hallgatnak, kisebb incidensektől eltekintve az ellenségeskedések nem újultak ki, a tádzsik állam

• Harangozó Dániel a Budapesti Corvinus Egyetem Politikatudományi Doktori Iskola hallgatója. Fő kutatási területei jelenleg a jugoszláv utódállamok, valamint a közép-ázsiai volt szovjet tagköztársaságok egyes biztonság- és katonapolitikai kérdései. Doktori disszertációjának témája a haderő civil kontrollja, illetve a civil-katonai kapcsolatok kérdése Szlovéniában és Horvátországban a rendszerváltás után.

¹ Az áldozatok számát a különböző források 40-60 ezer főre teszik, ezek nagy része a háború első fél évében esett el. Lásd pl. Shirin Akiner: *Tajikistan : Disintegration or Reconciliation?* Royal Institute of International Affairs, 2001. 43.-44. o., Dov Lynch: “The Tajik Civil War and Peace Process.” *Civil Wars*, Vol. 4. No. 4. (2001), 49.-50. o. K. Abdullaev – C. Barnes (szerk.): *The Tajikistan Peace Process. Accord. Conciliation Resources*, 2001. 16. o.

² A „bukott államok” problémájáról bővebben lásd pl. Marton Péter (szerk.): *Államok és államkudarcok a globalizálódó világban*. Teleki László Intézet, 2006. A „gyenge államiság” (*state weakness*) jelenségéről a tádzsik esetben lásd Lynch: “The Tajik Civil War and Peace Process.” 49–52. o.

életképessége, valamint közép- és hosszú távú jövője korántsem tekinthető biztosítottnak.

Mint *Martha Brill Olcott*, a Carnegie Endowment for International Peace munkatársa az országról nemrég megjelent monográfiájában megállapította, „Tádzsikisztán a bukás szélén áll” (*teeters on the brink of failure*).³ Egy másik nyugati think-tank, az International Crisis Group egy 2009-es elemzésének hasonlóképpen a sommás „Tádzsikisztán: úton a bukás felé” (*Tajikistan: On the road to failure*) címet adta.⁴

A NATO Afganisztánból való, 2014-re tervezett kivonulása nemcsak Tádzsikisztán stratégiai „leértékelődéséhez” vezethet, de az állam belső stabilitását is érzékenyen érintheti, különösen, ha az ország déli szomszédja a nemzetközi erők távozása után újra háborúba süllyed. Mindezek indokolják, hogy bővebben foglalkozzunk a tádzsik polgárháborúval, mely a jelenlegi tádzsik állam belső problémáinak részben oka, de részben következménye is.

Jelen tanulmánynak nem célja sem az elméleti modellépítés, sem pedig az államkudarcok vagy az államokon belüli konfliktusok létező elméleteinek tesztelése a tádzsik eseten. A szerző meggyőződése azonban, hogy a tádzsikisztáni polgárháború jelen „esettanulmány formájú” feldolgozása a további, elméletigényesebb kutatásokhoz is jó alapot jelenthet.⁵

Történelmi háttér

Tádzsikisztán, mint egységes állam (illetőleg a modern értelemben vett „tádzsik nép” vagy „tádzsik nemzet”) a XX. század első harmadáig nem létezett.⁶ A mai Tádzsikisztán területén a történelem során egy sor állam osztozott, a 19. század második felében a legfontosabbak a Kokandi Kánság, és a Buharai Emirátus voltak. Az 1860-as évek végén ezen államokat az Orosz Birodalom magába olvasztotta, majd 1875-ben került sor az orosz-afgán határ kijelölésére, melynek nyomán a ma tádzsiknak nevezett perzsa ajkú népesség egy jelentős része a szomszédos Afganisztánhoz került. A cári uralom alatt a

³ Martha Brill Olcott: *Tajikistan's Difficult Development Path*. Carnegie Endowment for International Peace, 2012.

⁴ „Tajikistan: On the road to failure”. *International Crisis Group*, 2009. február 12. Internet: http://www.crisisgroup.org/~media/Files/asia/central-asia/tajikistan/162_tajikistan_on_the_road_to_failure.pdf, letöltve: 2013. április 26.

⁵ Az államon belüli konfliktusok egyes elméleti magyarázatairól lásd pl. James Fearon - David Laitin: Ethnicity, Insurgency, and Civil War, *American Political Science Review*, Vol. 97 No. 1. (2003), 75-90. o., Cullen S. Hendrix: Measuring state capacity: Theoretical and empirical implications for the study of civil conflict, *Journal of Peace Research*, Vol. 47. No. 3. (2010), 273-285. o., Paul Collier - Anke Hoeffler: Greed and grievance in civil war, *Oxford Economic Papers*, Vol. 56. No. 4. (2004), 563-595. o., Hanne Fjelde - Indra de Sousa: Coercion, Co-optation, or Cooperation? State Capacity and the Risk of Civil War, 1961– 2004, *Conflict Management and Peace Science*, Vol. 26 No. 1. (2009), 5-25. o.

⁶ Rubin, Barnett R.: „The Fragmentation of Tajikistan.” *Survival*, Vol., 35. No. 4. (1993) 73–74. o.

kormányzás változatos formákat öltött: a terület egy részét bevonták az Orosz Birodalom közigazgatásába (Turkesztáni Kormányzóság), míg a Buharai Emirátus, jelentősen csökkent területtel, orosz protektorátusként működött tovább.⁷

Az állam mai formájában tulajdonképpen a szovjet nemzetiségi politika termékének tekinthető. A szovjetek nemzetiségi törekvései a régióban egy pántörök és/vagy pániszlám blokk (a perzsa eredetű tádzsikok kivételével a közép-ázsiai népek török eredetűek, és a népesség legnagyobb része a szunnita iszlám követője) létrejöttének megakadályozására irányultak. Többek között ennek érdekében hangsúlyozta a 20-30-as évek szovjet nemzetiségi politikája – egyfajta „nemzetépítésként” – a közép-ázsiai népek közötti nyelvi különbségeket, és alakította ki a hozzájuk tartozó önálló közigazgatási egységeket.⁸ Az újonnan létrejött-kialakított identitásoknak részét képezte előbb a latin, majd a 30-as évek végén a cirill ábécé bevezetése.⁹

A hatalom konszolidálását a térségben nehezítette az ún. *Basmacs-felkelés*, mely a mai Tádzsikisztán számos területére is kiterjedt, a gerillamozgalmat a szovjetek csak a húszas évek végére tudták, heves és elhúzódó harcok árán felszámolni.¹⁰

Hosszú viták után végül 1929-ben került sor a Tádzsik SZSZK területének végleges kijelölésére, ami azonban újabb feszültség magjait vetette el, ugyanis két fontos, történelmileg tádzsik (perzsa) jellegű kulturális és gazdasági központ, Buhara és Szamarkand az Üzbég SZSZK-hoz került, az új tádzsik szovjetállam pedig jelentős üzbég lakosságot foglalt magában.¹¹

Noha a szovjethatalom erőszakos modernizációs politikát folytatott, a sztálini „nemzeti forma, szocialista tartalom” elve nem élvezett túl nagy népszerűséget a helyiek körében, és a „nemzeti” identitás még a többi közép-ázsiai országnál is kevésbé vert gyökeret Tádzsikisztánban. Az új keretek (a Tádzsik SZSZK bürokráciája, illetve a kolhozok) között sokkal inkább a korábbi regionális- és klánviszonyok, szolidaritási csoportok éltek tovább, vagy újak szövődtek.¹² Ehhez hozzájárult, hogy az iparosítás ellenére Tádzsikisztán, hasonlóan szinte mindegyik közép-ázsiai országhoz, agrárjellegű maradt, és a „nemzeti integrációt” kezdetben a rossz közlekedési,

⁷ Abdullaev - Barnes: i. m. 18-19. o., Akiner: i. m. 10-11. o.

⁸ Paul Bergne: *The Birth of Tajikistan: National Identity and the Origins of the Republic*. I.B. Tauris, 2007., 40-43. o. Habibollah Abolhassan Shirazi: „Political Forces and Their Structures in Tajikistan.” *Central Asian Survey*, Vol. 16. No. 4. (1997), 612. o.

⁹ A szovjet korszakot megelőzően a régió kisszámú írástudó rétege az arab/perzsa ábécét használta. Abdullaev - Barnes: i. m. 19. o., Akiner: i. m. 18. o.

¹⁰ Bergne: i. m., 28-31. o.

¹¹ Lynch: *The Tajik Civil War and Peace Process*. 52. o.

¹² Lynch: *The Tajik Civil War and Peace Process*. 52-53. o.

kommunikációs lehetőségek is nehezítették. Mindezek közrejátszottak abban, hogy a *lokalizmus* vált a tádzsik politika egyik legfontosabb jellemzőjévé.¹³

Azonban mint Idil Tuncer-Kilavuz megállapítja, a tádzsik politika csak részben magyarázható a klánok vagy a regionális elitcsoportok kategóriáival: valójában, egyfelől a regionális elitek messze nem monolitikusak, másfelől pedig inkább a patrónus-kliens viszonyok, nemzetségi és családi kapcsolatok, regionális identitások bonyolult, egymást esetenként átmetsző hálózatával állunk szemben.¹⁴

Hasonlóképp Shirin Akiner is arra hívja fel a figyelmet, hogy mivel a kérdéses társadalmi hálózatok jellege igencsak összetett, a regionális „paradigma” önmagában nem elegendő a tádzsik politika folyamatainak megértéséhez.¹⁵

A második világháború utánra több főbb régió alakult ki az országon belül: a legfontosabb az északi *Leninabad* (ma *Sogd*) tartomány, és benne a hasonló névre hallgató város (ma Hudzsand) volt, mely gazdasági fejlettsége mellett kiemelt politikai jelentőséggel is bírt. A hatalom legnagyobb részét is az innen kikerült funkcionáriusok birtokolták: 1946 után a Tádzsik Kommunista Párt főtitkárainak mindegyike ebből a régióból érkezett. Lényeges megjegyezni továbbá, hogy a tartomány jelentős üzbég kisebbséggel is bírt, továbbá a elterjedt volt az itteni tádzsikok és üzbégek közötti vegyes házasság.¹⁶ A 70-es évektől a leninabadiak mellett a déli Kuljab tartományból érkezett funkcionáriusok szerepe nőtt meg, akik főleg a biztonsági és katonai apparátusban építettek ki erős pozíciókat. A közép-tádzsikisztáni Garm és a Pamír magashegységei által uralt *Hegyi-Badaksan* (Gorno-Badaksan) ezzel szemben erősen alulreprezentált volt a politikai életben.

A tudományos és művészeti értelmiségben mindvégig jelentős szerepet játszó pamíriak befolyása később, a szovjetek afganisztáni háborújával párhuzamosan, illetve annak következményeként nőtt meg némiképp a tádzsik belbiztonsági és katonai struktúrákban.¹⁷

Tádzsikisztán egy további potenciálisan instabil övezetét alkotta a szintén délen található, részben üzbég népességű *Kurgan-teppe*, ahová a kollektivizáció és a intenzív gyapottermelés bevezetése kapcsán jelentős számú garmi és pamíri lakosságot telepítettek, ami nem volt mentes a konfliktusoktól. A különböző „bevándorló” csoportok egymástól elkülönülve, etnikailag/származásilag homogén kolhozokban

¹³ Shahram Akbarzadeh: „Why Did Nationalism Fail in Tajikistan?” *Europe-Asia Studies*, Vol. 48. No. 7. (1996), 1116. o.

¹⁴ Idil Tuncer-Kilavuz: „Political and Social Networks in Tajikistan and Uzbekistan: ‘clan’, Region and Beyond.” *Central Asian Survey*, Vol. 28. No. 3. (2009), 331–332. o.

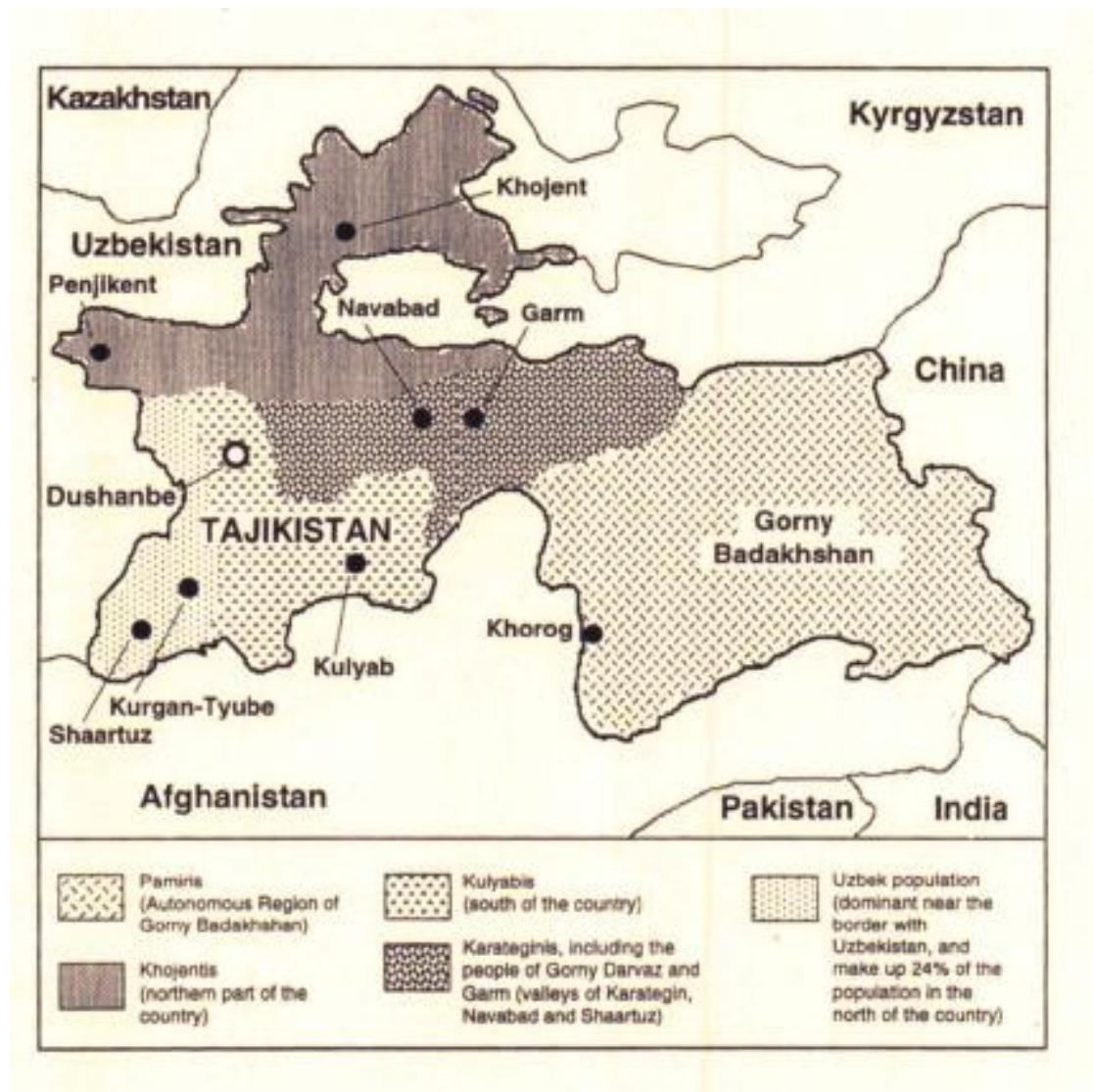
¹⁵ Akiner: i. m. 21. o.

¹⁶ Tuncer-Kilavuz: „Political and Social Networks...”, 327. o., Rubin: i. m., 74-75. o.

¹⁷ Shahrbanou Tadjbakhsh: „Causes and Consequences of the Civil War.” *Central Asian Monitor*, Vol. 2. No. 1. (1993), 10–11. o.

éltek és dolgoztak, mely nem tette lehetővé integrációjukat az eredetileg itt élők alkotta helyi társadalomba.¹⁸

1. ábra: A fontosabb regionális csoportok földrajzi elhelyezkedése



Forrás: Mohammad-Reza Djalili - Frédéric Grare - Shirin Akiner (szerk.): *Tajikistan: the trials of independence*. St. Martin's Press, 1997. 247. o.

Út a háborúhoz

A nyolcvanas éveket a gazdasági helyzet fokozatos romlása jellemezte a közép-ázsiai köztársaságokban is, különösen, hogy e tagállamok különös mértékben függtek a központi szovjet kormányzattól érkező transzferektől és az egyéb köztársaságokból

¹⁸ Abdullaev – Barnes: i. m., 23. o. illetve Akbarzadeh: i. m. 1107. o.

érkező nyersanyagoktól.¹⁹ Ez az ipari fejletlenség mellett Üzbegisztánban és Tádzsikisztánban a monokultúras (gyapottermelésre épülő) mezőgazdaság eredménye volt. A romló életkörülmények mellett az évtized második felében a korszerűtlen mezőgazdasággal és iparral összefüggő környezeti problémák is egyre erősebben jelentkeztek, nem beszélve a 80-as évekbeli Szovjetunióban mindenhol virágzó szervezett bűnözésről. Így a kommunista rendszer megrendülésétől (1989-1990) a háború kitöréséig (1992 májusa) tartó időszakot az ellenzék folyamatos erősödése, illetve zavaros és állandóan változó belpolitikai körülmények jellemezték.

Az első ellenzéki szerveződések 1989-1990 folyamán jöttek létre, először még illegális körülmények között. A legfontosabbak a *Tádzsik Demokrata Párt*, a balti államok népfrontjai mintájára létrejövő *Rastokíz* (Újjászületés), és az *Iszlám Újjászületés Pártja* (IRP) voltak. A három csoportból az utóbbi rendelkezett jelentős bázissal a népesség többségét alkotó vidéki, mezőgazdasági jellegű területeken.

Ezzel szemben a Nyugat-orientált demokraták táborra jórészt a fővárosra korlátozódott. A Rastokíz, mely szintén alapvetően értelmiségi mozgalom volt, a tádzsik nyelv és a perzsa örökség szerepének fontosságát hangoztatta, a polgárháború egyik későbbi főszereplője, az IRP pedig – nevének megfelelően – az iszlámot helyezte ideológiája középpontjába. Fontos megjegyezni, hogy noha a pártnak volt radikális szárnya, a vezetés ekkor rövid távon nem tervezte iszlám állam bevezetését az országban. A negyedik legfontosabb politikai erő a *Lali Badaksan* autonomista mozgalom volt, mely Badaksan tartomány szélesebb körű autonómiáját, és az ott élő, kelet-iráni nyelveket beszélő (iszmilita) síita lakosság politikai, gazdasági és kulturális érdekeinek képviselését tűzte zászlajára.²⁰

1990 februárjában véres zavargásokra került sor a fővárosban, miután a lakosság körében olyan pletykák kezdtek terjedni, hogy több ezer örmény menekültet telepítenek a városba, akiknek a kormányzat azonnal lakhatást is biztosít (a lakáshiány az egyik legsúlyosabb gazdasági-társadalmi probléma volt a 80-as évek végi Tádzsikisztánban). Ez a hatóságok által megcáfolt pletyka (a valóságban csak 35 örmény menekült érkezett, akik nem kaptak soron kívül lakást) csak az indítóoka volt a megmozdulásoknak, melyekben a szegénység, munkanélküliség miatti társadalmi elégedetlenség, továbbá nemzeti és iszlám követelések is szerepet játszottak.²¹ Egy izraeli Oroszország-szakértő, Yaacov Ro'i akkori értékelése szerint a zavargásokat a hatalmon lévők is szíthatták, hogy az ellenzéki szervezeteket az erőszakos „extremista” elemekkel összemosva könnyebben diszkreditálhassák azokat.²² A zavargást végül a

¹⁹ Akbarzadeh: i. m. 1108-1109. o.

²⁰ Shirazi: i. m. 614-617. o.

²¹ Bess Brown: "Unrest in Tajikistan." *RFE/RL Report on the USSR*, Vol. 2. No. (1990), 28-30. o.

²² Yaacov Ro'i: "Central Asian Riots and Disturbances, 1989-1990: Causes and Context." *Central Asian Survey*, Vol. 10. No. 3. (1991), 43-45. o.

helyi hatóságok a szovjet belügyi csapatok segítségével verték le. Ezzel párhuzamosan a néhány magas beosztású pártvezető által megszervezett, az akkor regnáló Kahhar Makhamov pártfőtitkár eltávolítására irányuló „palotaforradalom” is kudarcot vallott.²³

De Makhamov győzelme is pirruszinak bizonyult. A pártvezető, miután ambivalens álláspontot foglalt el az 1991. augusztusi moszkvai Janajev-puccs során, a puccs bukása után azzal próbálta saját illetőleg a tádzsik Kommunista Párt hatalmát megőrizni, hogy azt függetlennek nyilvánította az SZKP-tól, valamint megtiltotta a pártszervezetek működését a fegyveres erőknél és a központi közigazgatásban. Végül legtöbb közép-ázsiai kollégájától eltérően, akik sikeresen mentették át hatalmukat a független államiság keretei közé, Makhamov a sorozatos ellenzéki tüntetések hatására 1991. augusztus 31-én lemondásra kényszerült.²⁴

A konzervatív/kommunista erők helyzetét a megváltozott szovjetunióbeli viszonyok is gyengítették: míg 1990 februárjában a szövetségi belügyminisztérium csapatai segítettek a tádzsik vezetésnek leverni a dusanbei zavargásokat, 1991 őszén a fővárosból az orosz és a szövetségi Legfelsőbb Tanács képviselőiből álló delegáció érkezett Tádzsikisztánba, akik az ellenzékkel való tárgyalásra szólították fel a kormányzatot. Ekkorra már a szövetségi központnak sem akarata, sem lehetősége nem volt arra, hogy erő alkalmazásával tartsa hatalmon a tádzsik kommunistákat.²⁵

Makhamov utódja a köztársasági Legfelsőbb Tanács (Parlament) elnöke, Kadreddin Aszlanov lett, akit azonban kevesebb, mint egy hónap után a Kommunista Párt betiltására vonatkozó döntése miatt a Tanács elmozdított tisztségéből.

Az immár második ügyvezető elnök, a keményvonalas kommunistának számító (a pártfőtitkári pozíciót 1982-85 között már egyszer betöltő) Rahmon Nabijev újra engedélyezte a Kommunista Párt működését, és bejelentette, hogy indulni kíván az október 27-ére kitűzött elnökválasztáson. Nabijev azonban nem tudta konszolidálni hatalmát, különösen, hogy a köztársasági belügyminisztérium (MVD) sem volt hajlandó végrehajtani az elnök által hozott, rendkívüli állapotról szóló döntést.²⁶

A folyamatosan növekvő ellenzéki nyomás hatására az összes pártot, köztük az Iszlám Újjászületés Pártját is legalizálták, a választást pedig egy hónappal elhalasztották. A november 27-én tartott választásokon az ellenzék jelöltje, Davlat Hudonazarov filmrendező azonban nagy aranyú (57%-30%) vereséget szenvedett Nabijevvel szemben.²⁷ Annak ellenére, hogy a választás nem felelt meg a demokratikus

²³ Brown: Unrest in Tajikistan. 29. o.

²⁴ Bess Brown: "Central Asia: Mixed Reactions." *RFE/RL Report on the USSR*, Vol. 3. No. 36. (1991), 46. o.

²⁵ Bess Brown: "Setback for Conservatives in Tajikistan." *RFE/RL Report on the USSR*, Vol. 3. No. 40. (1991), 18-19. o.

²⁶ Bess Brown: Uo. 18-21. o.

²⁷ Akhbarzadeh: i. m. 1111. o.

követelményeknek, közép-ázsiai viszonyok között relatíve szabadnak volt mondható (több régiós országban egyáltalán nem is tartottak többjelöltes elnökválasztást).

A választásokat követő időszakot a politikai represszió újraerősödése jellemezte: mindennapos volt például az ellenzéki politikusok hatóságok általi zaklatása, mely tovább növelte a politikai feszültségeket.²⁸

Az ellenzék nem nyugodott bele Nabijev győzelmébe, de a nagy arányú tüntetések néhány hónapig szüneteltek. Az indulatok csak később, 1992 tavaszán szabadultak el.

A Nabijev-kormány belügyminiszterét a pamíri származású Mamadajaz Navzsuvanov tábornokot 1992 márciusában menesztették, mivel korábban meglehetősen vonakodva hajtotta végre az elnök által az előző év végén elrendelt, rendkívüli állapotra vonatkozó intézkedéseket. A parlament elnöke, a leninabadi Szafarali Kendzsajev emellett nyilvánosan korrupcióval és hazafiatlansággal is vádolta a politikust.²⁹

További fokozta a feszültségeket a dusanbei polgármester, Makszud Ikramov letartóztatása, akin az ellenzék szerint a kommunisták azért szerettek volna „bosszút állni”, mert 1991 szeptemberében engedélyt adott a tádzsik fővárosban álló legnagyobb Lenin-szobor lerombolására.

Március végétől kezdve először csak a Lalii Badakshan, majd később a másik három ellenzéki párt is több tízezres tüntetéseket szervezett a tádzsik fővárosban található Shahidon (Mártírok) terén, Kendzsajev, illetve Nabijev távozását, valamint új választásokat követelve. Egy hónappal az ellenzéki tüntetéssorozat kezdete után Kendzsajev távozott hivatalából: részben erre válaszul a város Leninről Szabadságra átkeresztelt másik terén kormánypárti tüntetések kezdődtek, amin a déli Kuljab tartományból busszal odaszállított aktivisták is nagy számban vettek részt. Mivel a fegyverekhez való hozzájutás már ekkor is viszonylag egyszerű volt, többször fordultak elő szórványos lövöldözések, április végén pedig az ellenzékiek a parlament több tagját ejtették túszul.

Nabijev, érzékelve hatalma gyengülését és megelégtelve a fővárost megbénító tüntetéseket, április 30-án fél évre rendkívüli hatalmat kért a parlamenttől, továbbá néhány nappal később elrendelte egy nemzeti gárda létrehozását, és ennek keretében kb. kétezer automata fegyvert osztottak ki az elnök Szabadság téren gyülekező

²⁸ “Opposition still being harassed?” *Weekly Review, RFE/RL Research Report* Vol. 1. No. 14. 76. o.

²⁹ Az igazsághoz hozzátartozott, hogy a korrupcióra vonatkozó vádak legalábbis részben megalapozottak voltak. Akhbarzadeh: i. m. 1111. o.

híveinek. Mint a későbbiekben kiderült, ez a végzetesnek bizonyult döntés indította el a háborúhoz vezető események láncolatát.³⁰

Az ellenzék is gyors ütemben fegyverkezni kezdett, és rövidesen heves összecsapásokra került sor a fővárosban emelt barikádoknál. A lövöldözés több mint egy hétig folyt Dusanbéban, kb. 70-100 áldozatot követelve, s miután az ellenzéki fegyveresek a város legtöbb stratégiai pontját ellenőrzésük alá vonták, az orosz (névlegesen FÁK-) haderő helyben állomásozó 201. gépesített lövész hadosztálya beavatkozott a harcoló felek szétválasztása érdekében. A helyi orosz parancsnokság közvetítésével folyó tárgyalások után, május 11-én a Nabijev vezette frakció és az ellenzék képviselői megállapodtak egy nemzeti egységkormány létrehozásáról, amiben a számos kulcspozíciót (így a belügy- és a védelmi miniszteri tárcát) ellenzéki politikusok birtokolták.³¹ Az északi Leninabad, illetve a déli Kuljab tartomány vezetése azonban nem ismerte el a nemzeti egységkormány legitimitását, a felfegyverzett tüntetők a fővárosból való kivonulásával a konfliktus súlypontja pedig június folyamán az ország déli részére került át.³²

A háború első szakasza és a Rahmanov-rendszer konszolidációja

A nemzeti egységkormány bizonyos intézkedései további olajat öntöttek a tűzre. Az IRP kezdeményezésére a tádzsik rádió naponta ötször sugározni kezdte a müezzín imára hívó szavát, a televízió pedig megkezdte iráni tévéadások sugárzását. Az ellenzéki irányítású állami médiában, illetőleg ellenzéki politikusok részéről több alkalommal hangzottak el orosz- és üzbégellenes megnyilvánulások. Mindezek fokozták a nyugtalanságot a lakosság szekuláris része, illetve az országban élő orosz és üzbég lakosság körében.³³

A májusi fővárosi harcok június folyamában Kuljabban, és a szomszédos Kurgan-teppe tartományban folytatódtak. Az ezekben a hetekben megalakuló milíciák magvát a korábbi dushanbei eseményekben résztvevő Nabijev-párti és az akkor még ellenzéki, demokrata-izlamista csoportosulások adták, de jelentős erőket jelentettek a belügyi csapatok vagy a rendőrség állományából valamelyik táborba átálló (akik jellemzően magukkal vitték kézfegyvereiket), továbbá képviseltette magát a 80-as években jelentős hatalmat és befolyást gyakorló szervezett alvilág is. Utóbbit mi sem érzékelteti jobban, hogy a nemzeti egységkormány ellen fegyvert fogó egyik legjelentősebb kuljahi

³⁰ Bess Brown: "Whither Tajikistan?" *RFE/RL Research Report*, Vol. 1. No. 24. (1992), 2-3. o., Tadjbaksh: i. m. 11. o., Keith Martin: "Tajikistan: Civil War Without End?" *RFE/RL Research Report*, Vol. 2. No. 33. (1993), 19-20. o.

³¹ Michael Orr: The Russian Army and the War in Tajikistan. In: Mohammad-Reza Djalili - Frédéric Grare - Shirin Akiner: *Tajikistan: the trials of independence*, St. Martin's Press, 1997. 152. o.

³² Akhbarzadeh: i. m. 1112. o., Bess Brown: "Tajik Opposition to Be Banned." *RFE/RL Research Report*, Vol. 2. No. 14. (1993), 10. o.

³³ Akiner: i. m. 37-38. o.

parancsnok, az ötvenegynéhány éves Szangak Szafarov korábban nem kevesebb mint 23 évet töltött börtönben különböző köztörvényes cselekmények miatt.³⁴

A szomszédos Afganisztán, az országban állomásozó orosz csapatok, illetve a környező államok feketepiaci pedig bőséges fegyverforrásokat biztosított az ekkoriban megszerveződő alakulatoknak, legyen szó vásárlásról, korrupcióról, vagy szimpla lopásról.³⁵

Az 1992 nyári harcok során rajzolódtak ki világosan a háború frontvonalai: az egykori kommunista „régí gárda” Kuljab, az üzbég kisebbség, és közvetetten Leninabad támogatását élvezte (az északi tartományra a harcok nem terjedtek ki), míg a meglehetősen heterogén iszlamista-nacionalista-demokrata koalíciót támogatták a garmiak és a pamíriak.

Akárcsak jó két évtizeddel korábban a libanoni polgárháború, a tádzsik konfliktus sem egyfajta törésvonal mentén robbant ki. Kétségtelen, hogy a harcokban szerepet játszott a korábbi kommunista elit és a magát nemzetinek és demokratának nevező csoportok, illetőleg a szekularizmus és az iszlamizmus közötti küzdelem, de sokkal hangsúlyosabb volt a regionális szál, tehát a politikai hatalmat korábban birtokló, és az abból kimaradt regionális érdekcsoportok, klánok közötti összecsapás. Emellett mindenképpen meg kell említeni a gazdasági tényezők (korlátozott erőforrásokért - leginkább föld - folyó harc), továbbá az egyéni és családi bosszú szerepét. Mindezek fényében nem meglepő, hogy a legsúlyosabb harcok pont Kurgan-teppe tartományban robbantak ki, ahol külön kolhozaik voltak a korábban ott élő tádzsik csoportoknak, az üzbégeknek, és a szovjet korszakban betelepített garmiaknak és pamíriaknak.³⁶

Hasonlóképpen Sharbanou Tadjbaksh a háború öt fő indítóokát jelöli meg:

- a) a hatalom és privilégiumok regionálisan egyenlőtlen eloszlása;
- b) az iszlám gyors és hirtelen “politizálódása” a kommunista korszak végén;
- c) nagy mennyiségben rendelkezésre álló könnyű- és kézfegyverek;
- d) az ellenzék hajlandósága a hatalommal szemben nem demokratikus vagy erőszakos eszközök használatára is;

³⁴ Bess Brown: The Civil War in Tajikistan: 1992-1993 in: Mohammad-Reza Djalili - Frédéric Grare - Shirin Akiner (szerk.): *Tajikistan: the trials of independence*, St. Martin's Press, 1997, 91. o., Akiner: i. m. 43. o., Kirill Nourzhanov: "Saviours of the Nation or Robber Barons? Warlord Politics in Tajikistan." *Central Asian Survey*, Vol. 24. No. 2. (2005), 115-116. o.

³⁵ Martin: i. m. 21-22. o.

³⁶ Akiner: i. m. 40-42. o., Nourzhanov: Saviours of the Nation or Robber Barons? Warlord Politics in Tajikistan. 112-113. o.

e) politikai diskurzusok, szimbólumok, identitások manipulálása mindkét oldal által egy politikailag “éretlen” társadalomban.³⁷

A már említett Idil Tuncer-Kilavuz egy 2011-es tanulmányában két további lényeges megállapítással szolgál a háború okaira és mozgatórugóira vonatkozóan. A regionális különbségek, ill. a regionális alapon szerveződő elitcsoportok, hálózatok szerepét illetően a szerző azon az állásponton van, hogy ezek nem is annyira a háború kirobbanásában, hanem annak elmélyülésében játszottak szerepet, a konfliktus előrehaladtával az egyre inkább „regionalizálódott”, azaz a regionális törésvonalak segítettek „életben tartani” a háborút.³⁸

A szerző ezen túlmenően a nemzetközi kapcsolatok szakirodalmában ismert alkuelméleteket (*bargaining theories*) is segítségül hívja a konfliktus okainak magyarázatára: mind a hatalmon lévők, mind az ellenzék többé-kevésbé egységes „blokkot” alkotott, és mindketten racionális kalkuláció alapján döntöttek a háborús „megoldás” mellett. A hatalmon lévők felülbecsülték saját erejüket és alulbecsülték az ellenzék ellenállását, míg az ellenzék – felbátorodva korábbi demonstrációk sikerein és támogatóik számán- a kormány represszív taktikájával szembesülve úgy ítélte meg, nincs vesztenivalója ha a fegyveres konfliktus útjára lép.³⁹

A politikai iszlám, Afganisztán és Irán szerepe

Az iszlám radikalizmus (és különösen pedig Irán) szerepe jelen szerző értékelése szerint némiképp eltúlzott volt a konfliktusról szóló korai (mind orosz, mind nyugati) értékelésekben.⁴⁰ Noha a 80-as évek végétől dinamikusán fejlődtek a Tádzsikisztán és Irán közötti kulturális kapcsolatok, az iráni teokratikus modell tádzsikisztáni bevezetése nem volt reális veszély. Egyfelől az irak-iráni háború lezárása után néhány évvel jelentős belső problémákkal küzdő teheráni rendszernek sem szándéka, sem lehetősége nem volt politikai modelljének „exportálására”, másfelől arra viszonylag kicsi volt a fogadókészség a tádzsik szunnita muszlimok és a síita iszlám az iránitól eltérő, ismailita irányzatát gyakorló pamíriak körében.⁴¹

Másfelől pedig, mint az említésre került, az erőszakos iszlamizmus (és egyáltalán a saría mielőbbi bevezetése) a háború kitörésekor nem az IRP ideológiai

³⁷ Tadjbaksh: Causes and Consequences of the Civil War. 10-12. o.

³⁸ Idil Tuncer-Kilavuz: “Understanding Civil War: A Comparison of Tajikistan and Uzbekistan.” *Europe-Asia Studies*, Vol. 63 No. 2. (2011), 269-270. o.

³⁹ Tuncer-Kilavuz: Understanding Civil War... 271-282. o.

⁴⁰ Lásd pl. Allen Hetmanek: “Islamic Revolution and Jihad Come to the Former Soviet Central Asia: The Case of Tajikistan.” *Central Asian Survey*, Vol. 12. No. 3. (1993), 365-378. o.

⁴¹ Akiner: i. m. 44-45. o., 49.-50. o., Shahrbanou Tadjbaksh: “Tajikistan: From Freedom to War.” *Current History*, Vol. 93. No. 582. (1994), 176. o.

főáramát alkotta.⁴² Hasonlóan a boszniai konfliktushoz, az iszlám ellenzék radikalizálódására a háború alatt került sor, és e radikalizáció forrása nem Irán, hanem Afganisztán volt.⁴³

Kétségtelen tény ugyanakkor az is, hogy az 1992-es év tavaszi tüntetэшulláma egybeesett a korábban Moszkva által támogatott afganisztáni Nadzsibullah-rendszer bukásával és a mudzsahed erők Kabulba való bevonulásával. Mi több, amint azt a kormányellenes tüntetéseket szervező egyik ellenzéki aktivista a Szabad Európa Rádió tudósítójának elmondta, az ellenzék iszlamista beállítottságú részét kifejezetten „lelkésítették” az Afganisztánban lezajlott események.⁴⁴

Kis számban ugyan, de Afganisztánból érkezett mudzsahedek is harcoltak az iszlamista ellenzék soraiban, de ennél nagyobb számú IRP fegyveres kaphatott kiképzést az afganisztáni Kunduz és Takhar tartományokban. 1993 közepén az IRP egyik főhadiszállását az afganisztáni Talokan városában rendezték be, ahol a tádzsik Ahmed Sah Maszúd északi hadúr támogatását élvezték. Barnett R. Rubin adatai szerint az afgán hadurak közül Maszúd mellett Gulbuddin Hekmatyar tartozott az IRP fő támogatói közé, ezen kívül a tádzsik ellenzékiek pénzügyi forrásokhoz juthattak a Közel-Keletről, valamint Pakisztánból is.⁴⁵

Afganisztánt illetően mindenképp megemlítendő a konfliktus finanszírozásának egy jelentős forrása, a kábítószer-kereskedelem, mely különösen a háború későbbi szakaszában jutott jelentős szerephez. Mivel a tádzsik-afgán határ egyben a Független Államok Közösségének (így Oroszországnak is) külső határa volt, és az esetenként igen nehezen megközelíthető terep, továbbá a határvédelmi szervek körében uralkodó korrupció nehézzé, ha nem lehetetlenné tette a határellenőrzést, a Badakszanon keresztül vezető tranzitútvonal vált az Afganisztánból Oroszország felé irányuló heroincsempészet egyik fő csatornájává. Noha a kábítószer-kereskedelem mint bevételi forrás elsősorban az ellenzéknek volt fontos, minden jel arra mutat, hogy a konzervatív-(ex)kommunista táborhoz közel álló szereplők is részt vettek ebben az igen jól jövedelmező tevékenységben.⁴⁶

⁴² Martin: i. m. 19. o.

⁴³ Nasrin Dadmehr: „Tajikistan – Inevitable War, Inevitable Peace?”, *Central Asian Monitor*, Vol. 7. No. 1. (1998), 1-6. o.

⁴⁴ „Afghan, Tajik Events Connected?”. *Weekly Review, RFE/RL Research Report*, Vol. 1. No. 22. (1992), 77. o.

⁴⁵ Rubin: i. m. 83-85. o. Keith Martin kevesebb, mint 1000 (kb. 500-700) mudzsahedről számol be. Ld. Martin: i. m. 22. o.

⁴⁶ Rubin: i. m. 85-86. o.

Moszkva (és Taskent) közbelép

A nyár végére heves harcokat követően Szangak Szafarov Kuljabból benyomultak Kurgan-teppe tartományba, és velük szimpatizáló helyi milíciák támogatásával megkezdtek a garmi és pamíri fegyveres csoportok kiszorítását. A harc változó intenzitással, de a boszniai háborút sok esetben jóval meghaladó brutalitással folyt a tartományban, aminek következtében több százezres menekülthullám indult a szomszédos Afganisztán, illetve az ország belseje felé, eközben a nemzeti egységkormány még a fővárosban sem tudta megszilárdítani hatalmát.⁴⁷ 1992 őszére a belbiztonsági alakulatok gyakorlatilag megszűntek (Tádzsikisztánnak a háború előtt sem volt saját hadserege), az ország területének legnagyobb részén a különböző helyi hadurak „osztóztak”. Egyedül az ország középső és déli részétől földrajzilag elszigetelt, északi Leninabad tartomány maradt ki a konfliktusból melynek vezetése több alkalommal kilátásba helyezte a régió elszakadását, és Üzbegisztánhoz való csatlakozását.⁴⁸

A fővárosban uralkodó állapotokat jól jellemezte, hogy augusztus 31-én a Dusanbei Ifjak nevű részben bűnözői csoportok tagjaiból álló, korábban kevésbé ismert szervezet elfoglalta és feldúlta az elnöki palotát, túsul ejtve számos politikust. (Egy héttel korábban a tádzsik legfőbb ügyészt lőtték le a nyílt utcán ismeretlen támadók) Nabijev a fővárosban, és környékén bujkált egy hétig, míg a Dusanbei Ifjak le nem tartóztatták a főváros repülőterén, amint éppen Leninabadba készült utazni. A fegyveresek csak lemondó nyilatkozatának aláírása után engedték szabadon a sok hatalommal már nem rendelkező politikust. Nabijev lemondását a demokrata-iszlamista erők üdvözlötték, mivel az államfő távozása egyik eredeti fő követelésük volt. Utódja, a pamíri Akbarso Iszkanderov elnök azonban nem tudta hatalmát megszilárdítani, mivel a nemzeti egységkormányval szembenálló tartományokban semmiféle támogatást nem élvezett, annak ellenére, hogy miniszterelnöke egy leninabadi politikus, Abdulmalik Abdulladzsanov lett.⁴⁹

A tádzsik válság ekkorra már egyre jobban aggasztotta a környező országok (mindenekelőtt Üzbegisztán), illetve Oroszország vezetését. Mind Moszkva, mind pedig Taskent számára igencsak érzékeny kérdés volt az iszlám fundamentalizmus terjedése, továbbá a konfliktus esetleges áttérése a szomszédos államokra.

A hatalmát ekkoriban konszolidáló Iszlam Karimov üzbég elnök számára külön problémát jelentett az üzbegisztáni tádzsikok szervezkedése, a tádzsik nacionalisták

⁴⁷ Akiner: i. m. 38. o., Nourzhanov: Saviours of the Nation or Robber Barons? Warlord Politics in Tajikistan. 116-117. o.

⁴⁸ Iver B. Neumann-Sergey B. Solodovnik: *Russian and CIS Peace Enforcement in Tajikistan*. Norwegian Institute for International Affairs, Centre for Russian Studies, 1995. 13. o. Dadmehr: i. m. 3. o.

⁴⁹ Bess Brown: "Tajikistan: The Fall of Nabiev." *RFE/RL Research Report*, Vol. 1. No. 38. (1992), 12.-16. o.

által időnként hangoztatott, Buharára és Szamarkandra vonatkozó területi igények, illetve a hazai ellenzéke által jelentett kihívás. Az üzbég államfő számára ugyanakkor a (nagyobb részt vélt, kisebb részt valós) „fundamentalista veszély” jó ürügyet jelentett az országában működő ellenzéki pártok felszámolására is.⁵⁰

Oroszország számára Tádzsikisztánra leginkább, mint ütközőzónára volt szükség, emellett a moszkvai vezetésnek tekintetbe kellett vennie az országban élő ekkor több százezres (de folyamatosan csökkenő létszámú) orosz lakosság helyzetét is.⁵¹

Moszkva és a közép-ázsiai államok először egy nyilatkozatot tettek közzé 1992. szeptember 3.-án amiben kilátásba helyezték a beavatkozást, amennyiben a tádzsik polgárháború tovább súlyosbodik.⁵² Noha hivatalosan ekkor beavatkozásra nem került sor (az országban lévő orosz katonaság elvileg határvédelmi feladatokat látott el, ami a harcok kirobbanása után kiegészült a stratégiaiilag fontos létesítmények –mindenek előtt az erőművek- védelmével), a jelek arra mutatnak, hogy az orosz és az üzbég vezetés az év őszétől kezdte határozottabban támogatni a Népfrontot és más, a garmpamíri fegyveresek ellen harcoló erőket.⁵³

Ennek első komolyabb megnyilvánulása 1992. október végére tehető, amikor a volt parlamenti elnök, Szafarali Kendzsajev emberei (akik minden bizonnyal Üzbegisztánban kaptak kiképzést és fegyvereket) az ország nyugati részén lévő Hisszar tartományból kiindulva megkísérelték elfoglalni a fővárost, a támadás azonban ekkor még kudarcba fulladt.⁵⁴ A főváros első ostroma után került sor 1992 novemberében a harcok által nem érintett Leninabadban a parlament rendkívüli ülésére, mely számos olyan döntést hozott, melyek jelentősen befolyásolták a konfliktus további menetét. Érzékelve hatalma totális megszűnését, a nemzeti egységkormány és Iszkanderov elnök lemondott, ezzel egy időben a parlament szentesítette Nabijev korábbi lemondását is. A korábban kinevezett Abdulladzsanov továbbra is miniszterelnök maradt, azonban kormánya kulcspozícióit a katonai helyzetnek megfelelően a kuljabiak kapták meg, a leninabadiak befolyása jelentősen csökkent, míg a garmpamíriak és pamíriak teljesen kiszorultak a kormányzásból. A Legfelsőbb Tanács egy további határozatával eltörölte az elnöki rendszert, valamint magát az elnöki pozíciót, a parlament elnökének és így államfőnek pedig a viszonylag ismeretlen kuljabi politikust és volt kolhozelnököt, Imomali Rahmanovot választották meg, aki Szangak Szafarov, a Népfront

⁵⁰ Catherine Pujol: Some Reflections Russian Involvement in the Tajik Conflict, 1992-1993. In: Mohammad-Reza Djilili - Frédéric Grare - Shirin Akiner (szerk.): *Tajikistan: the trials of independence*, St. Martin's Press, 1997. 102. o., Akiner: i. m. 47.-48. o.

⁵¹ Pujol: i. m. 102.-104. o., Akiner: i. m. 45.-46. o., Neumann-Solodovnik: i. m. 8. o.

⁵² Pujol: i. m. 101. o.

⁵³ Akiner: i. m. 48. o., Lynch: *The Tajik Civil War and Peace Process*. 55. o., Martin: i. m. 21-22. o.

⁵⁴ Akiner: i. m. 38-39. o., Stuart Horsman: "Uzbekistan's Involvement in the Tajik Civil War 1992-97: Domestic Considerations." *Central Asian Survey*, Vol. 18. No. 1. (1999), 38-39. old.

vezetőjének támogatását élvezte.⁵⁵ A politikai színtéren bekövetkezett változást hamarosan a harctéri fordulat is követte, súlyos harcok után 1992. december közepére a Rahmanovot, az új elnököt támogató erők bevették a fővárost, és különböző fegyveres csoportok megkezdték az ellenzéki szimpatizánsok elűldözését és likvidálását. Nemzetközi emberi jogi szervezetek számos atrocitásról számoltak be, a kormány azonban az általa nem ellenőrzött paramilitáris szervezeteket vádolta ezen cselekmények elkövetésével.⁵⁶

Az új kormányzat 1993 első hónapjaiban tett kísérletet hatalma konszolidálására: egyik első intézkedései között betiltotta az összes ellenzéki pártot (az IRP-t, a Demokrata Pártot, a Rastokízt és a Lali Badaksant), sajtócenzúrát és kijárási tilalmat rendelt el, továbbá a Népfrontot az újjászervezett Belügyminisztérium alá rendelte.⁵⁷ Rahmanov hatalma azonban meglehetősen korlátozott volt: noha Kuljab, Kurgon-teppe és a nyugati Hisszar a Népfront, és vele szövetséges fegyveresek uralma alatt állt, az ellenzék jelentős területet ellenőrzött az ország közepén, Garm térségében, továbbá a központ hatalma nem terjedt ki Leninabadra és Badaksanra sem.⁵⁸ Az új államfő „kezére játszott” azonban, hogy 1993 márciusában a Népfront két, egyre nehezebben kontrollálható parancsnoka, Szafarov, és helyettese, Faizal Szaidov egy lövöldözésben életét veszítette. A hivatalos verzió szerint Szaidov lelőtte Szafarovot, míg vele utóbbi egyik testőre végzett. Egyes vádak szerint azonban az összecsapást a kormány rendezte meg, hogy a két egyre kellemetlenebbé váló hadúrtól megszabaduljon.⁵⁹ A Népfront két vezetőjének halála azonban természetesen nem jelentette a sok esetben komoly gazdasági hatalmat is gyakorló hadurak és harctéri parancsnokok befolyásának megszűntét.

A fegyveres harcok súlypontja 1993 során Kuljabból a tádzsik-afgán határrégióba, továbbá az ellenzékieknek továbbra is menedéket nyújtó Badaksanba tevődött át. A déli határvidéken 1993 tavaszán és nyarán folyamatos határincidensekre került sor az Afganisztánba visszavonult, és főleg Ahmed Sah Maszúd északi hadúr támogatását élvező ellenzéki fegyveresek, és az orosz határvédelmi csapatok között. Egy 1993. júliusi, 25 orosz katona halálával járó támadás nyomán a közép-ázsiai államok és Moszkva megegyeztek egy FÁK-békefenntartó misszió Tádzsikisztánba

⁵⁵ Bess Brown: *The Civil War in Tajikistan: 1992-1993*. 92.-93. o., Nourzhanov: *Saviours of the Nation or Robber Barons? Warlord Politics in Tajikistan*. 117-118. o.

⁵⁶ Shahrbanou Tadjbaksh: "Tajikistan: From Freedom to War." *Current History*, Vol. 93. No. 582. (1994), 173. o. ill. Ian Gorvin: *The Human Rights Situation in Tajikistan (1992-1993)* In: Mohammad-Reza Djalili - Frédéric Grare - Shirin Akiner (szerk.): *Tajikistan: the trials of independence*, St. Martin's Press, 1997. 229-231. o.

⁵⁷ Bess Brown: "Tajik Opposition to Be Banned." *RFE/RL Research Report*, Vol. 2. No. 14. (1993), 9-10. o.

⁵⁸ Bess Brown: *The Civil War in Tajikistan: 1992-1993*. 93-94. o.

⁵⁹ Nourzhanov: *Saviours of the Nation or Robber Barons? Warlord Politics in Tajikistan*. 117-118. o.

küldéséről, azonban a misszió csaknem kizárólag (jórészt már az országban lévő) orosz csapatokból állt.⁶⁰

Az 1993-as harcok másik fő frontja Badaksan volt, ahol a helyi vezetés menedéket nyújtott az ellenzéki milíciáknak, aminek eredményeképpen Üzbegisztánból érkező harci helikopterek és repülőgépek lőtték a feltételezett ellenzéki állásokat a tartományban, továbbá heves harcokra került sor a kormánycsapatok és a helyi fegyveresek között. A dusanbei kormány később azzal indokolta az ekkori fő szövetségese, Moszkva által is bírált offenzívát, hogy a tádzsik fővárost Badaksan központjával, Khorog-al összekötő főút megnyitását kívántak azzal elérni.⁶¹

Belső ellentétek a győztes koalícióban és a háború második szakasza

A Rakhmanov-adminisztráció számára hatalma konszolidálását megkönnyítette, hogy 1994 tavaszán megkezdődtek a formális tárgyalások a kormány és az időközben Egyesült Tádzsik Ellenzék (UTO) nevet felvett ellenzéki erők között, ami az év őszére egy ideiglenes tűzszünet aláírásához vezetett.⁶²

A tűzszünetet a Rahmanov-kormányzat felhasználta hatalma választásokon történő legitimálására: 1994 novemberében elnökválasztással összekötött referendumra került sor az ország új alkotmányáról. Az ellenzék által bojkottált voksoláson Rahmanovot nagy többséggel újraválasztották az egyetlen ellenjelölt, Abdulmalik Abdulladzsanov ellenében. A választás időszakára már világosan érezhetővé váltak a korábbi győztes koalíción belüli ellentétek. Korábban szoltunk már Rahmanov és a harctéri parancsnokok közötti nézeteltérésekről. Az elégedetlenkedők sorában a következők a leninabadiak voltak, akik kevesellték az új rendszerben nekik jutott hatalmi jogosítványokat, és élesen elleneztek a központi ellenőrzés erősítését tartományuk felett. Ezzel függhetett össze, hogy Abdulladzsanovot 1993 végén korrupció vádjával elbocsátották a miniszterelnöki megbízatásból, és az északi politikus egy évvel később Rahmanov ellenjelöltjeként lépett fel az elnökválasztáson, a hivatalban lévő államfőt addig támogató Iszlám Karimov üzbég elnök támogatását élvezve. Abdulladzsanovot az 1995. februári parlamenti választásokon már nem engedték elindulni, emiatt az ellenzék mellett az ő hívei is bojkottálták a szavazást, ahol az elnök által alapított Népi Demokratikus Párt jelöltjei győzedelmeskedtek.⁶³

⁶⁰ Orr: i. m. 154-156. o., Dov Lynch: Russian Peacekeeping Strategies in the CIS: The Case of Moldova, Georgia and Tajikistan. Macmillan, 2000. 160-161. o.

⁶¹ Martin: i. m. 25-26. o., Jawad, Nassim, and Tadjbakhsh, Shahrbanou: Tajikistan: A Forgotten Civil War. Minority Rights Group, 1995. 17. o.

⁶² Dov Lynch: The Tajik Civil War and Peace Process. 57. o.

⁶³ Abdullaev-Barnes: i. m. 30-31. o., Dov Lynch: The Tajik Civil War and Peace Process. 58. o., Bess Brown: "Tajikistan to Restore Presidency." RFE/RL Research Report, Vol. 3. No. 31. (1994), 11-13. o.

A Népfront kuljabin fegyvereseivel a háború első szakaszában szövetségben harcoló üzbég kisebbség viszonya is erősen megromlott a központi hatalommal 1993-1994 folyamán: az egyik üzbég parancsnok, Ibodullo Bojmatov elfoglalta az ország nyugati részén fekvő Tursunzade városát, ellenőrzése alá vonva az ott működő hatalmas alumíniumkohót (ami egyébként a világ legnagyobb ilyen létesítménye). A kormányhadsereg csak az országban állomásozó orosz katonaság segítségével tudta Bojmatovot a város elhagyására bírni.⁶⁴

Az 1994 őszen megkötött tűzszünet végül 1995. április elején omlott össze, amikor ellenzéki fegyveresek támadást intéztek egy orosz katonai konvoj ellen az ország keleti részében. Ezt követően heves harcok bontakoztak ki a kormányerők és az UTO csapatai között, és orosz katonai gépek bombázták az ellenzéki pozíciókat az ország keleti részén, és egy alkalommal Afganisztánban. A nagyjából két hétig tartó összecsapások nyomán azonban lényeges elmozdulás nem történt a katonai (patt)helyzetben, és a béketárgyalások tovább folytatódtak.⁶⁵ A következő év nyarán és őszen egy újabb, hasonló ellenzéki offenzívára került sor az ország középső részén, Garm és Tavildara térségében. Noha az ellenzéki erők 80 kilométerre megközelítették a fővárost, a hadművelet leginkább azt a célt szolgálta, hogy nyomást gyakoroljon Rahmanov kormányzatára, kedvezőbb feltételeket teremtve így az UTO számára a továbbra is folyó béketárgyalásokon.⁶⁶ Az 1996-os ellenzéki offenzíva volt az utolsó komolyabb hadmozdulat a háború során, és az év végén, Rahmanov és Szaid Abdullo Nuri, az UTO vezetőjének moszkvai tárgyalásaival finisébe érkezett az 1994 óta tartó békefolyamat. Számos tényező játszott közre abban, hogy mind a kormány, mind az UTO inkább a tárgyalásos megegyezést helyezte előtérbe.

Út a békéhez

1995-96-ra egyfajta katonai patthelyzet alakult ki: az UTO számára nyilvánvalóvá vált, hogy katonai erejük elégtelen ahhoz, hogy megdöntsék a Rahmanov-rendszert, de a kormánycsapatok is képtelenek voltak önmagukban az UTO felszámolására. Az országban állomásozó orosz haderő pedig értésére adta az államfőnek, hogy noha határvédelmi feladatait továbbra is ellátja, és megakadályozza az 1992-93-as „totális háború” kiújulását, arra azonban nem vállalkozik, hogy „megnyerje” Rahmanov számára a polgárháborút.⁶⁷ A tádzsik kormányhadsereg viszont nem rendelkezett az

⁶⁴ Kiril Nourzhanov: „Seeking Peace in Tajikistan: Who Is The Odd Man Out?” *Central Asia Monitor*, Vol. 7. No. 6. (1998), 21. o.

⁶⁵ *The War in Tajikistan Three Years On*. U.S. Institute of Peace Special Reports. U.S. Institute of Peace, 1995. 6-7. o., Akbarzadeh: i. m. 1114-1115. o.

⁶⁶ Dov Lynch: *The Tajik Civil War and Peace Process*. 56-57. o., Nourzhanov: *Seeking Peace in Tajikistan*, 17-18. o.

⁶⁷ Dov Lynch: *Russian Peacekeeping Strategies in the CIS: The Case of Moldova, Georgia and Tajikistan*. 170-171. o.

ehhez szükséges, egyebek mellett COIN (*counter-insurgency*) képességekkel,⁶⁸ sőt a soraikban uralkodó állapotokat jól jellemezte, hogy 1995-96-ben két katonai lázadásra is sor került, melyekben az üzbég Mahmud Hudojberdijev ezredes, egy délen állomásozó egység parancsnoka kulcsszerepet játszott.⁶⁹

A térségben érdekelt hatalmak Tádzsikisztánnal kapcsolatos álláspontjának is fokozatosan átalakult. Mint láttuk, a korábban a közép-ázsiai autoriter rezsimekhez közömbösen, ha nem esetenként ellenségesen viszonyuló Jelcin-adminisztráció 1992 őszére egyértelműen a Rahmanov-kormány mellé állt. Az 1993 nyári súlyos határincidensek azonban stratégiájának újragondolására készítették Moszkvát. Az orosz döntéshozók előtt ekkor alapvetően három választási lehetőség állt: az első, hogy fokozzák a katonai jelenlétet Tádzsikisztánban („Afganisztán II” forgatókönyv), a második, hogy az orosz katonaság teljes kivonásáról döntenek, valamint egy olyan forgatókönyv, melyben Oroszországra „békefenntartó” szerep hárul. Az 1993 nyarat követő időszakban kísérlet történt a „békefenntartó” profil kialakítására, de Rahmanov további támogatása mellett. A „békefenntartás” mint célkitűzés, és ezzel egyidőben a Rahmanov melletti elköteleződés kettőssége évekig meghatározta az orosz Tádzsikisztán-politikát. Mindez összefüggött az orosz kormányzaton belül a külügyminisztérium valamint a védelmi minisztérium közötti hatásköri rivalizációval is. Jevgenyij Primakov orosz külügyminiszteri kinevezését követően, nagyjából 1995-től fokozatosan erősödött a Rahmanov-adminisztrációra nehezedő nyomás mind orosz mind pedig üzbég részről annak érdekében, hogy a tádzsik kormányzat találjon tárgyalásos megoldást a konfliktusra.⁷⁰

A tárgyalásos rendezést sürgették az ország déli szomszédságában lezajló események is. A Talibán felemelkedése és gyors előrenyomulása 1995-96-ban közvetlenül fenyegette az északi hadurak támogatását élvező UTO afganisztáni bázisait és felvonulási területeit, illetve erősítette az iszlám fundamentalizmussal kapcsolatos orosz és térségbeli félelmeket.⁷¹

Harmadik tényezőként említhető a "győztes koalíción" belüli, korábban már említett ellentétek további fokozódása: vezető leninabadi politikusok 1996-ban nyíltan felszólaltak az ellenzék a kormányba való bevonása mellett, az északi tartományt pedig mint „harmadik erőt” kívánták volna bevonni a békerendezésbe (ez utóbbi törekvés végül kudarcot vallott).⁷²

⁶⁸ Orr: i. m. 157-159. o.

⁶⁹ Nourzhanov: Seeking Peace in Tajikistan, 22. o.

⁷⁰ Dov Lynch: *Russian Peacekeeping Strategies in the CIS: The Case of Moldova, Georgia and Tajikistan*. 153-160. o., 168-172. o.

⁷¹ Nourzhanov: Seeking Peace in Tajikistan, 18. o.

⁷² Abdullaev – Barnes: i. m. 30-31. o., Nourzhanov: Seeking Peace in Tajikistan, 21. o.

Végül, de nem utolsósorban a konfliktus mielőbbi rendezését sürgette a tádzsik gazdaság katasztrofális helyzete is. A Szovjetunió legfejletlenebb tagköztársaságát rendkívül súlyosan érintette a tervgazdaság megszűnése, és a korábbi központi támogatások elapadása, a polgárháború pedig végső csapást mért az ország gazdaságára. Rahmanov kormánya számára újabb kihívást jelentett, hogy 1995-96-ban tömeges tüntetésekre került sor a tádzsik fővárosban az élelmiszerhiány és a rossz életkörülmények miatt. Az ország teljes gazdasági összeomlását csak a Moszkva által mindvégig bőkezűen folyósított kedvezményes hitelek és támogatások segítségével sikerült elkerülni.⁷³

Több mint három éves, nyolcfordulós tárgyalások után végül 1997. június 27-én írták alá a konfliktust lezáró keretegyezményt, melynek értelmében az UTO megkapta a központi és helyi államhatalmi pozíciók 30%-át, a korábbi ellenzéki fegyvereseket egy átmeneti időszak után leszerelték, vagy besorozták a kormányhadseregbe, amnesztiát hirdettek a polgárháborúval összefüggő cselekmények vonatkozásában, és rögzítették a menekültek hazatérési jogát.⁷⁴ Ez, legalábbis hivatalosan az 1992 óta tartó konfliktus végét jelentette. A békemegállapodás implementálása azonban igen lassan haladt: évekre elhúzódott az ellenzéki milíciák leszerelése, továbbá sok vitára adott okot a helyi hatalmi pozíciók kiosztása az UTO tagjainak. Jelentős kihívást jelentett a gazdasági újjáépítés is: Tádzsikisztán a világ egyik legfejletlenebb országaként került ki a háborúból, és GDP-je csak 2006-ra érte el a háború előtti szintet.⁷⁵

⁷³ Dov Lynch: The Tajik Civil War and Peace Process. 60-61. o.

⁷⁴ Abdullaev – Barnes: i. m. 24-25. o., 50-52. o., 64-65. o., Nourzhanov: Seeking Peace in Tajikistan, 18-20. o.

⁷⁵ Lynch: The Tajik Civil War and Peace Process. 63-67. o., Olcott: i. m.

Paár Ádám:

(Ellen)forradalmi mozgalom az Egyesült Államokban?

A Tea Party eszmetörténeti és politikatörténeti gyökerei

Az elemzés célja, hogy bemutassa a Republikánus Párt hátszágában 2009-ben megszerveződött grass-roots típusú protest és „népi” Tea Party mozgalmat, annak elveit, eszmetörténeti hátterét és szimbólumrendszerét. Az elemzés tézise, hogy a Tea Party nem írható le pusztán a szabad piacgazdaság védelmével. A mozgalom az amerikai alkotmány X. kiegészítése alapján az alkotmány merev értelmezését vallja, amely szerint a szövetségi kormányzat nem vonhatja magához azokat a feladatokat és hatásköröket, amelyeket a tagállamok és az állampolgárok maguk is képesek megoldani. A Tea Party számos prominens képviselője úgy interpretálja a mozgalmat, hogy az a „második amerikai forradalom”.

Vajon ez az állítás helytálló-e? Valóban, a Tea Party tekinthető forradalmi mozgalomnak, feltéve, hogy a forradalom kifejezést az 1789-et megelőző értelmében használjuk, így a forradalom ez esetben nem egy politikai vagy társadalmi rendszer radikális megváltoztatását, hanem egy korábbi állapothoz való visszatérést jelent. Mindez egybeesik azzal, hogy a mozgalom célja az alkotmány jeffersoni értelmezésének a védelme.

„A kormánynak való ellenállás szelleme oly fontos lehet bizonyos esetekben, hogy azt kívánom, mindig tartsák életben. Gyakran kerül majd rá sor tévedésből, de még így is jobb, mintha sohasem éledne fel.”¹

(Thomas Jefferson)

A liberális érzelmű Thomas Jefferson, a Függetlenségi Nyilatkozat megszövegezője, az Egyesült Államok harmadik elnöke a fenti idézet fényében valószínűleg a civil társadalom öntudatának és büszkeségének megnyilvánulásaként értékelné azt az alulról szerveződő, ún. grass-roots mozgalmat, amelyik 2009-ben egy, az Obama-adminisztráció egészségügyi törvénytervezete elleni teadélutánból nőtt ki. Ez volt a *Tea*

• Paár Ádám 2006-ban végzett az ELTE Bölcsészettudományi Karán történelem, 2008-ban pedig a Társadalomtudományi Karon politológia szakon. 2008-2009-ben a Miniszterelnöki Hivatalban gyakornokként dolgozott. 2012-ben befejezte a Társadalom- és Gazdaságtörténet Doktori Programot az ELTE-n. Doktori disszertációját Győr-Moson megye 1922-1947 közötti választási társadalomtörténetéről írja. Jelenleg a Méltányosság Politikaelemző Központ elemzője. Fő kutatási területe a 19-20. századi magyar és nemzetközi pártok és pártrendszerek, a protest mozgalmak, valamint a választási társadalomtörténet.

¹ Idézi: Hahner Péter: *Az Egyesült Államok elnökei*. Maecenas, 1998. 51. o.

Party mozgalom születésének pillanata (a találó, több jelentést hordozó elnevezésre később visszatérünk). Rövid időn belül Amerika-szerte teadélutánok szerveződtek.

Magyarországon a Tea Party mozgalom genezisének, szerveződésének, ideológiájának és programjának tudományos igényű feldolgozása még várat magára. A legtöbb hazai elemzés nem lépi túl a publicisztika eszközrendszerének és nézőpontjának a kereteit. A mozgalom reális, előítéletektől mentes értékelését megnehezíti a megfelelő távlat hiánya, a források szűkossége, valamint a téma médiaérzékenysége. Továbbá közép-európai szemmel van egy furcsaság: a Tea Party gazdasági tekintetben liberális, sőt libertariánus – a kis állam híve, mindenfajta állami beavatkozás ellenfele, az egyéni szabadságjogok védelmezője –, ugyanakkor érzékelhető, hogy ennek a liberalizmusnak a szociális tartalma más, mint amihez Magyarországon a rendszerváltás után a liberálisok hozzászóltak.

A mozgalom radikalizmusa, az Obama elnökkel kapcsolatos rasszista szlogenek („Menj vissza Kenyába”), az elnök hazafiságának, amerikai identitásának, sőt amerikai születésének, valamint keresztény vallásának megkérdőjelezése méltán váltott ki megdöbbenést sokakban, akik az Egyesült Államokra elsősorban úgy tekintettek/tekintenek, mint a politikailag korrekt beszédnek és az elnöki tekintély tiszteletének a mintaországára. A magyarországi, illetve közép-európai jobb-bal dimenzióban szemlélve a mozgalom kétarcúsága értelmezhetetlennek, zavarosnak látszik, úgy tűnik tehát, hogy egy paradoxonnal állunk szemben.

Mindezek a szempontok (valamint az idő rövidsége) közrejátszhatnak abban, hogy az Egyesült Államokban és azon kívül kevés tudományos feldolgozás született a témában. Kiemelkedik Lisa Disch, a Michigani Egyetem politológus professzorának *The Tea Party: the American „precariat”?* című tanulmánya. Disch a Tea Party támogatóit szokatlan módon értelmezi: a teadélutánosok *liberálisok* (a szónak az Egyesült Államokban használt értelmében, vagyis „baloldaliak”), amennyiben támogatják a szociális vívmányokat, de elítélik, hogy ők maguk kisebb mértékben részesülnek ezekből a juttatásokból és szolgáltatásokból, mint azok a mélyszegény csoportok, amelyek kevesebb adót fizetnek, így az ő segélyeiket egyre nagyobb mértékben a középosztály állja. A teadélutános tömeg saját életnívóját félti az obamai reformoktól.²

A Tea Partyval foglalkozó hazai publikációk kapcsán a szűkösséggel szembesülhetünk. Unger Anna a mozgalom geneziséről írt *It's Party Time* című cikkében bemutatta a Tea Party nézetrendszerét.³ A Méltányosság Politikaelemző

² Lisa Disch: „The Tea Party: the American 'precariat' ". OpenDemocracy, 2010. december 14. <http://www.opendemocracy.net/5050/lisa-disch/tea-party-american-%E2%80%9Cprecariat%E2%80%9D> internetről letöltve: 2012. augusztus 1.

³ Unger Anna: „It's Party Time”. Magyar Narancs, 2012. szeptember 2. http://magyarnarancs.hu/kulpol/amerika_jobbszele_-_its_party_time-74481 internetről letöltve: 2012. szeptember 2.

Központ szintén elemezte a mozgalom eszmetörténeti gyökereit, egyebek között a „populizmus hagyományával” magyarázva a mozgalom létét és sikerét.⁴

A Századvég Kiadó gondozásában megjelent *Nemzet és radikalizmus* című kötet az európai radikális jobboldali pártok egy részének profilját mutatja be, és bevezető tanulmányában csak érinti a Tea Party mozgalmat, olyan összefüggésben, hogy a baloldali (ez esetben az obamai) kormányzás minősége befolyásolhatja a jobboldali radikális mozgalom erősödését.⁵ Ez figyelemreméltó szempont, és valóban fennáll az analógia a nyugat- és észak-európai radikális jobboldal egy részével néhány jellegzetes vonást illetően (pl. elit- és pártellenesség, a jóléti állam és általában az állami beavatkozás kritikája).

Az ideológiai háttér, az elvek és szakpolitikai követelések tekintetében a Tea Party talán a Holland Szabadságpárttal és a Norvég Haladó Párttal mutat közelebbi rokonságot, a libertariánus értékrend és a szélsőséges piacpártiság, a bürokrácia-ellenesség, és a beavatkozó „nagy állam” kritikája alapján. Természetesen a Tea Party szervezői amerikai eszmetörténeti előzményekből és forrásokból merítenek, így ugyanazok a szlogenek másként hatnak az Egyesült Államokban, mint Európában.

Elemzésemben a Tea Party napirendjének, ideológiai hátterének, eszmetörténeti gyökereinek és jelképrendszerének részletes bemutatására törekszem, belehelyezve a mozgalmat az amerikai eszme- és politikatörténeti kontextusba. Ugyanakkor el kell tekintenem mind a mozgalom belső szerveződésének és médiaháttérének, mind választási szerepléseinek és kampányainak ismertetésétől, mivel ezek egy hosszabb és alaposabb tanulmány tárgyai lehetnek. A mozgalmat kulturális jelenségként kezelem, nem csupán politikai szereplőként.

A Tea Party deklarált értékrendje a mozgalom helyét egyértelműen az amerikai pártrendszer „jobboldali” szegmensében jelöli ki. Egyesek konzervatívnak tartják a mozgalmat, azonban ez a konzervativizmus – történelmi okokból fakadóan – részben más karakterisztikájú, mint az európai konzervativizmus: bizonyos jellemzők (vallás szerepe) ugyanazok, más jellemzők (a piac és az egyén elsőbbsége) különböznek az európai konzervatív sztenderdtől.⁶ Ezért fontosnak tartom az amerikai politikai konzervativizmus rövid felvázolását, annak megértését, hogy a konzervatív (valójában amerikai közegben gazdaságilag libertariánus) Tea Party miért fogalmaz markánsan bizonyos gazdasági és morális kérdésekben.

⁴ Paár Ádám: „Egy protest mozgalom az Egyesült Államokban”. Méltányosság Politikaelemző Központ, 2010. július 27. <http://www.meltanyossag.hu/files/meltany/imce/doc/ip-teaparty-100727.pdf>, internetről letöltve: 2012. október 2.; Paár Ádám: „Létrejöhét-e a magyar Tea Party mozgalom?” Méltányosság Politikaelemző Központ, 2012. augusztus 14. <http://www.meltanyossag.hu/node/2435>, internetről letöltve: 2012. október 10.

⁵ Láncki András: *Nemzet és radikalizmus. Egy új pártcsalád felemelkedése*. Századvég, 2011.13. o.

⁶ Szánthó Miklós: „Jobboldal és neokonzervatívok az Egyesült Államokban”. *Külügyi Szemle*, Vol. 7., No. 2. (2008), 96-128. o.

Egy jelenség

A „teadélután” kifejezést 2009 februárjában *Rick Santelli* gazdasági újságíró „dobta be” a Chicagói Kereskedelmi Testületben tartott Obama-ellenes filippikájában. Santelli értett hozzá, hogyan korbácsolja fel az amerikai adófizető kisember elégedetlenségét és dühét: „*Ez Amerika (...) Hányan akarják önök közül a szomszéd jelzalogát kifizetni, akinek egy extra fürdőszobája van, és nem tudja kiegyenlíteni a számlát?*”⁷

Santelli ötletét (teadélutánnal egybekötött tiltakozás a jelzaloghitelek megsegítése ellen) egy *Keli Calender* nevű tanár valósította meg.⁸ 2009. szeptember 12-én a Tea Party a Kongresszus előtt tartotta első demonstrációját. Hamarosan kiderült, hogy a teadélutánosok nem intézhetőek el egy kézlegyintéssel.⁹ A Tea Party a Republikánus Párt hátszínén szerveződött meg, de idővel túllépett a párt mainstream irányvonalán. A 2010-es kongresszusi előválasztásokon történt meg az „áttörés”: több államban (Kentucky, Delaware, Dél-Karolina, Colorado) a Tea Party által támogatott republikánus jelölt nyerte meg az előválasztásokat a párt hivatalos jelöltjével szemben.¹⁰

A Republikánus Pártnak eleinte jól jött a grass-roots jellegű mozgalom támogatása, de aztán a párt mérsékelt politikusai riadtan vették észre, hogy a mozgalom a politikai elit egészével szemben fogalmaz meg kritikát. *Sarah Palin*, a 2008-as elnökválasztás republikánus alelnök-jelöltje volt egy időben a Tea Party kedvence, hogy aztán mások – *Michelle Bachmann*, *Rick Perry* – versenyezzenek a mozgalom kegyeiért.¹¹

A teadélutánokon a legelképesztőbb dolgokkal támadták a kormány reformterveit. Az egészségügyi tervvel kapcsolatban azt híresztelték, hogy ún. halálbizottságok fogják eldönteni, mikor kell abbahagyni az idős emberek kezelését – ehhez tegyük hozzá, hogy az idősök körében magasabb a republikánus szavazók aránya.¹² Az egészségügyi reformot rendszeresen a holokausztal, illetve a náci eutanázia-programmal hasonlították össze. A nem is oly burkolt Hitler-Obama párhuzam, amellyel a teadélutánosok előszeretettel éltek, jól mutatja, milyen végletesen polarizált az amerikai politika.

⁷ Jonathan Alter: *Az ígéret. Obama első elnöki éve*. Geopen, 2010. 352. o.

⁸ Uo. 352. o.

⁹ Unger: i. m. 11. o.

¹⁰ „Christine O'Donnell's big win in Delaware sends message to Republican establishment”. The Washington Post, 2013. szeptember 16. <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2010/09/15/AR2010091506986.html>, internetről letöltve: 2012. október 14. „S. Carolina Candidate Shrugs Off History's Lure”. The New York Times, 2010. június 5. http://www.nytimes.com/2010/06/26/us/politics/26scott.html?_r=0, internetről letöltve: 2012. szeptember 3.

Paár: „Egy protest mozgalom az Egyesült Államokban”. i. m.

¹¹ Bachmann és Perry egyaránt elindultak a 2012-es választáson pártjuk jelöltségéért, sikertelenül.

¹² Alter: i.m. 353. o.

A Tea Party mozgalom vezetői és tagjai „szocializmusnak” bélyegezték és bélyegzik ma is az autógyárak és a tönkrement jelzáloghitelek részére nyújtott szövetségi mentőcsomagokat, a kötelező egészségbiztosítást, a szén-dioxid kibocsátás csökkentését célzó előírásokat. Meg vannak győződve arról, hogy a szövetségi kormányzat reformtervei egy arctalan, bürokratikus, elnyomó hatalom kialakulásához vezetnek, amelyet a „szocializmus” fogalmával jelölnek. Mivel az Egyesült Államokban soha nem létezett szocialista rendszer, még csupán szociáldemokrata típusú jóléti állam sem, ezért a mozgalomba bekapcsolódó amerikai kisemberek nem rendelkeznek viszonyítási alappal. Számukra a szocializmus az amerikai tradícióktól idegen „erős államot”, a szövetségi kormányzat hatalmának növekedését jelenti.

Idővel a rasszizmus is beszivárgott a Tea Party soraiba, ami megkímélte a kormányt a mozgalom lejáratásától – ezt a szívességet megtették olyanok, mint Mark Williams, a *Tea Party Express* vezetője, aki a muszlimokat sértegette, Glenn Beck, a *Fox News* csatorna szerkesztője, aki Obamát fehérgyűlölettel vádolta, valamint azok a teadélutánosok, akik Obama kigúnyolásával vagy a konföderációs zászló lengetésével fejezték ki a véleményüket.¹³

A Tea Party fellépése váratlanul érte mindkét nagy politikai tábor. A válság következtében az egész világon tendencia lett a *mainstream* pártokból való kiábrándulás és a pártrendszerekkel szembeni protest hangulat. De aligha gondolta bárki, hogy ez a hullám a stabilnak vélt amerikai politikai rendszert is megérinti.

A név, és ami mögötte van

A Tea Party erőssége a figyelemfelkeltő, és több asszociációs lehetőséget hordozó név. A Tea Party egyaránt jelenthet „teadélutánt” és „teapártot”, így egyrészt a mozgalom látszólag politikamentes, civil jellegét hangsúlyozza, másrészt a mozgalom tagjai által gyűlölt párt szót egy meglepő, ironikus összefüggésbe helyezi bele.

Mindemellett egyes vélekedések szerint a „Tea” szó az adónövelés-ellenes jelszó rövidítése, és a *Taxed enough already*, vagyis *adóztunk már eleget* szlogen keresendő a mozgalom neve mögött.¹⁴

Valószínűleg azok állnak közelebb az igazsághoz, akik a történelmi összefüggést keresik a név mögött. A teadélután kifejezés az 1773-as bostoni teadélutánra (*Boston Tea Party*) utal, amelynek során Boston kikötőjében amerikai hazafiak, tiltakozva a briteknek kedvező vámtörvény miatt, megsemmisítették az angol hajók teakészletét. Ez egyben egyfajta jeladás volt az amerikai függetlenségi háborúra. Az incidens

¹³ Uo. 376. o.

¹⁴ Uo. 185. o.

jelentőségét nem tudjuk kellően értelmezni, ha nem vesszük figyelembe, hogy mi volt az amerikai lakosok legnagyobb sérelme az anyaországgal szemben. Nem pusztán az adózás kérdése. Hanem az, hogy az amerikai gyarmatok nem rendelkeztek képvisellel a brit parlamentben. A Westminsterben úgy hoztak törvényeket, hogy a törvényhozásba az amerikaiaknak nem volt beleszólásuk. Sőt a konfliktus gyökere még mélyebbre nyúlt a képviseletnél is: az amerikaiak nagyobb szabadságban éltek, mint a brit lakosság átlaga, és szülőföldjük autonóm igazgatása, valamint életmódjuk nem volt többé összeegyeztethető a brit törekvésekkel.

Az amerikai függetlenségi háború vezetői az angol *whig* hagyományokon nevelkedtek, szentnek és sérthetetlennek tekintették a brit polgárt megillető szabadságjogokat, és nem tűrték el, hogy jogaikat alávéssék az önkénynek. Ugyanakkor a gyarmati lakosok – sajátos feltételekből fakadóan – tágabban értelmezték a szabadságot, mint a hierarchikusabb társadalmi struktúrába rendeződött anyaországiak. Hiába volt az amerikai gyarmatosok többsége túlnyomórészt brit, vagyis etnikumban, nyelvben, kultúrában és mentalitásban nem különböztek az anyaországiaktól, mégis, a sajátos amerikai környezeti és társadalmi feltételek (gyarmati autonómia, az anyaországinál egalitáriusabb társadalom) előbb-utóbb elkerülhetetlenné tették a konfliktust, és végül – kényszerből is – egy új nemzet születéséhez vezettek. De a függetlenségi háború vezetőinek kiindulópontja egyértelműen az Európa-szerte csodált és irigyelt „brit szabadság” volt, amelyet szerintük az anyaország maga sértett meg. A Tea Party kifejezés tehát olyan hagyományt hordoz, amelyik a szabadságjogok, és az azokon alapuló életforma tiszteletét és védelmét, valamint az önkény elleni harcot fejezi ki.

Eszmetörténeti előzmények

Mint minden politikai irányzat és mozgalom, a Tea Party sem a „habokból” bukkant fel. A mozgalom gyökerét alkotó eszmétörténeti hagyományok közül – a teljesség igénye nélkül – hármat tárgyalok e fejezetben: az alkotmány „merek értelmezésének” jeffersoni tradícióját, karöltve a föderalizmus „merek értelmezésével”, az *Ayn Rand*-féle libertarianizmust és szélsőséges individualizmust, amelyik kimutatható a mozgalom számos vezetőjének gazdaságpolitikai elveiben, és végül a „népi” értelmiségellenességet.

Az Egyesült Államok történetén végighúzódik a vita, hogy a szövetségi kormányzat milyen mértékű hatalom gyakorlására jogosult. Az amerikai alkotmányt megszövegező „alapító atyák” attól tartottak, hogy a központi hatalom alkalomadtán zsarnoksággá fajulhat. Mivel az alkotmányt nem érezték elegendő biztosítéknak az önkényuralom veszélyével szemben, ezért léptették életbe 1791-ben a *Bill of Rights*

(Jogok Törvénye) néven híressé vált első tíz alkotmánykiegészítést, amelyek a tagállamok és a nép jogait bástyázták körül az elnöki hatalommal, a szövetségi kormányzattal szemben. A Bill of Rights által tartalmazott cikkelyek közül a legjelentősebb a X. alkotmánykiegészítés, amelyik elhatárolja a szövetségi kormányzat és a tagállamok jogosítványait, kijelentve, hogy *„az alkotmány által az Egyesült Államokra rá nem ruházott, de az egyes államoknak meg nem tagadott jogok az államokat, illetve a népet illetik.”*¹⁵

Bár úgy tűnhetett, hogy a Bill of Rights révén sikerült kellő mértékben biztosítani a jogkörök elhatárolását, az 1790-es években a nemzeti bank megalapítása körüli politikai konfliktus felszínre hozta a különböző alkotmányértelmezések vitáját. A korabeli pénzügyminiszter, *Alexander Hamilton* tervét a nemzeti bank létrehozásáról legalább akkora, ha nem nagyobb elutasítás övezte, mint Barack Obama egészségügyi reformját. Sokan attól féltek, hogy a központi bank léte az első lépés a szövetségi kormányzat hatalomkoncentrációja, vagyis az önkényuralom felé. A pénzügyminiszter a nemzeti bank vitájában megfogalmazta a „beleértett hatalom” elvét. Ennek lényege, hogy az alkotmány felhatalmazta a kongresszust minden olyan „szükséges és megfelelő” törvény megalkotására, amelyik az *alkotmányban konkrétan megjelölt jogkörök ellátását elősegíti*.

Hamilton rugalmas alkotmányértelmezésével szemben *Thomas Jefferson* és követői az alkotmány „merev értelmezését” vallották: a Bill of Rights X. cikkelye alapján elutasították, hogy a szövetségi kormányzat olyan jogkört vonjon magához, amelyre az alkotmány *nem adott kifejezetten felhatalmazást* a központi hatalom számára. A hamiltoni és jeffersoni világnépek közötti viták mentén alakult ki az első amerikai pártrendszer: Hamilton és hívei a Federalista Pártban, Jefferson és követői a Demokrata-Republikánus Pártban tömörültek.¹⁶

Korántsem csak elvont alkotmányos vitáról volt szó, a szembenálló felek világosan körülhatárolható szociológiai csoportok érdekeit kívánták védelmezni. Hamilton a keleti parti, túlnyomórészt angolszász etnikumú és kultúrájú jómódú rétegekre támaszkodott (elitizmus). Ezzel szemben Jefferson meg akarta tartani Amerikát a szabad emberek köztársaságának. Ennek megfelelően támogatói a nyugati határvidék (frontier) német, skót és ír származású farmerei, valamint a déli államok lakosai közül kerültek ki. Ezek a rétegek ugyanolyan bizalmatlanok voltak a keleti parti nagypolgári elittel szemben, mint Nagy-Britanniával. Többre becsülték az egyéni szabadságot, mint a gazdasági hatalmat, és féltek mindentől, ami jogaikat veszélyezteti, különösen az állam hatalmának növekedésétől tartottak (hiszen őseik vagy éppen

¹⁵ „The powers not delegated to the United States by the Constitution, nor prohibited by it to the states, are reserved to the states respectively, or to the people.” *The Constitution of The United States of America*. Amendment X. Applewood Books, é. n. 20. o.

¹⁶ Hahner: i. m. 30. o.

maguk az államhatalom zsarnoksága miatt hagyták el európai hazájukat). Leegyszerűsítve tehát azt mondhatjuk, hogy a „hamiltoni” Észak-kelet állt szemben a „jeffersoni” Déllel és Nyugattal. Jeffersonnál a kisemberek a fiatal köztársaság támaszai, míg Hamilton erős biztosítékokat akart az állam működésére nézve (nemzeti bank, állandó hadsereg, haditengerészet), és ehhez a szövetségi kormányzat hatáskörének bővítése szükségeltetett.¹⁷

A jeffersoni ideát, amely szerint a központi kormányzat semmilyen évrre hivatkozva nem vonhatja el a tagállamok és a nép jogait (hiszen azokat Isten adta, nem a központi hatalom), ma a Tea Party mozgalom artikulálja a politikai mezőben. Ugyanúgy, mint akkor, ma is az idealizmus és az amerikai különlegesség tudata jelenti a társadalmi tiltakozás táptalaját. A teadélutánosok, saját retorikájuk szerint, a kétszáz évvel ezelőtt élt amerikai patrióták mintáját követik. Kétszáz évvel ezelőtt a monarchia, ma a jóléti állam jelentette Európát a szövetségi kormányzat reformjai ellen tiltakozók számára, és a kettő között a kapcsolatot az erős, beavatkozó állam képe teremti meg.

Az Egyesült Államokra a 19. században úgy tekintettek, mint a „lehetőségek országára”, amelyben – szemben Európával – ósdi előjogok nem akadályozzák az egyén érvényesülését, feltéve, ha az egyén szorgalmas, kitartó, takarékos és állhatatos, vagyis elfogadta az első (angolszász, protestáns) telepeseknek és az „alapító atyáknak” tulajdonított normákat. A hitetlenek meggyőzésére ott voltak a nyilvánvaló példák: Abraham Lincoln pályája egy farmer gerendaházából ívelt a Fehér Házig, a skót bevándorlók gyermeke, Andrew Carnegie munkából lett acélgyáros.

Nem véletlen, hogy a századvégi szélsőséges individualizmus prófétáinak szavai sehol nem találtak olyan megértő fülekre, mint az Egyesült Államokban. Olyanok visszhangozták az angol filozófus, Herbert Spencer szociáldarwinista tanait, mint William Graham Sumner, aki szerint a társadalom dinamikáját, akárcsak a természetben, a létért folyó küzdelem szabja meg, és ebben a gyengék, azok, akik nem eléggé állhatatosak, akik nem képesek megragadni a lehetőségeket, elbuknak. A szociáldarwinista retorika muzsika volt mindazok fülének, akik öngazolást kerestek a szociális gondoskodás elvetésére, és a bevándorlók jelentette olcsó, nagy tömegű munkaerő kizsákmányolására.¹⁸

Ez a szélsőséges individualizmus a 20. században becsatornázódott a libertarianizmusba. A Tea Party mozgalomra közvetetten hatást gyakorol az orosz születésű amerikai író és filozófus, Ayn Rand libertariánus és szélsőségesen individualista eszmerendszere, amelyet *Az ősforrás* és a *Veszett világ* (eredeti címe: *Atlasz megrázza magát*) regényeiben fejtett ki. Rand az egyén teljes szabadságát, az

¹⁷ Uo. 30-31.o., Charles Sellers - Henry May - Neil R. McMillan: *Az Egyesült Államok története*. Maecenas, 1999. 86-89. o.

¹⁸ Sellers - May - McMillan: i.m. 231. o.

egyéni önzés jogát hirdette, és az ember lényével ellentétesnek tartott bármilyen állami beavatkozást. Filozófiai rendszere, amelyet *objektivizmusnak* nevezett, hatást gyakorolt az amerikai ún. „új jobboldal” nemzedékére, amelyik az 1980-as években gyökeresen szakítani kívánt a jóléti állam ideájával.

Rand szélsőséges libertarianizmusa befolyást gyakorol a Tea Party mozgalomra, amelynek tagjai szinte kultikus személyiséget látnak az írónőben. A Tea Party mozgalmat elindító Rick Santelli, valamint Paul Ryan, a képviselőház gazdasági bizottságának elnöke (aki a 2012-es elnökválasztáson Mitt Romney alelnökjelöltje volt) Rand követőinek vallják magukat, legalábbis ami a gazdaságfilozófiát érinti.¹⁹ Azonban van némi „probléma”: Rand ateista meggyőződése nehezen egyeztethető össze az amerikai vallásossággal. A római katolikus Ryan a kampány során magyarázkodásra is kényszerült Rand iránti rajongása miatt.²⁰

Végül szólni kell egy furcsának tűnő jelenségről: az amerikai Középnnyugat és Dél lakosságának nagy részét jellemző értelmiségellenes attitűdről, amelyik egyik formája az „Európa-csodálónak”, kozmopolitának és vallástalannak tekintett keleti parti politikai és szellemi elit iránti ellenszenvnek. Aki szellemi fölényben van, és hozzá még a legjobb iskolákban tanult, és esetleg felső körök segítik a pályáját, az mindig gyanús. Ráadásul a 20. században az amerikai kisember által vallott mítoszok az amerikai kivételességről, az „amerikai álomról” megrendültek (ha tudatformáló hatásukat nem is veszítették el).

Ez a folyamat az 1920-as évek végén, a gazdasági válsággal vette kezdetét. Ezért nagyon könnyű Washington és az önmagát újratermelő (hosszú időn keresztül keleti parti), magasan iskolázott elitet felelőssé tenni a problémákért – ezzel az „okoskodó”, elitista szűk réteggel lehet(ett) szembeállítani a hagyományos értékekhez ragaszkodó, ám a rossz gazdasági és politikai döntéseket elsősorban megsínylő kisembert, a kékgalléros tömegeket, az „igazi Amerika” képviselőit. Mindez egyfajta sajátos amerikai „osztályellentétet” eredményezett, amelynek logikája szerint az amerikai kisember hazafiasabb és vallásosabb, az amerikai értékekhez ragaszkodóbb, mint a keleti parti liberális értelmiség.²¹

¹⁹ Megan Gibson: „The Tea Party and Ayn Rand’s Atlas Shrugged”. Guardian, 2011. április 22. <http://www.guardian.co.uk/commentisfree/cifamerica/2011/apr/22/tea-party-movement-republicans>, internetről letöltve: 2012. augusztus 1.

²⁰ Garry Weiss: „Is Paul Ryan for or against Ayn Rand?” CNN, 2012. augusztus 14. <http://edition.cnn.com/2012/08/14/opinion/weiss-ryan-rand/index.html>, internetről letöltve: 2012. szeptember 1.

²¹ Sok homo novus – a vad antikommunista McCarthy szenátortól kezdve, aki egy wisconsini farmon kétkezi munkásként kezdte a pályáját, az ugyancsak szegény családból származó Nixonon át Reaganig – meglovagolta az elittel és az értelmiséggel szembeni negatív érzelmeket. Az 1930-as, 1940-es években a New Deal bírálói a keleti parti patrícius Roosevelttel szemben aknázták ki az értelmiségellenes érzelmi munícióját. Magyarics Tamás: *Az Amerikai Egyesült Államok rövid története*. Kossuth, 2008. 100. o.

(R)evolúció: egy fogalom karrierje

Miután számba vettük az eszmei hagyományokat, feltehetjük a kérdést: van-e létjogosultsága az Obama-adminisztráció reformjainak ellenálló Tea Party mozgalmát forradalminak vagy ellenforradalminak nevezni? A kérdés attól függ, miben látjuk akár a forradalom, akár az ellenforradalom jelentését. Nem feladatunk a forradalom-elméleti szakirodalom részletes ismertetése, ezért csak abból a szempontból tekintjük át a forradalom szó jelentésváltozását, hogy értelmezhetővé tegyük a Tea Party „forradalmi” (?) jellegét.

A magyar „forradalom” szó alig képes visszaadni azt a jelentést, amelyet a legtöbb nyugati nyelvben ez a szó kifejez. A szó töve a „forr” ige, akárcsak a „forrongásé”, vagyis a magyar kifejezés eleve a törésre, a konfliktusra helyezi a hangsúlyt, szemben az eredeti *visszafordulás*ra.²² A francia forradalomnak köszönhetően nyerte el a forradalom szó ma széles körben használt jelentését: egy régi rendszer radikális, gyökeres megváltoztatását. 1830-tól pedig, a romantika korában végleg az erőszakos, szenvedélyes változtatás értelemben kezdték használni a forradalom kifejezést.²³

A forradalom időszaklétele is megváltozott: az ideális múlt (aranykor) helyett a jövő államának, társadalmának felépítése lett a forradalom célja. Ironikus módon a forradalom szó korábbi jelentését (egy régi állapot visszaállítását) az ellenforradalom kifejezés vette át, amelyik természetesen a forradalmárok számára negatív kicsengésű. Az „ellenforradalom” szó egyúttal arra is utal, hogy a forradalom ellenfelei is a forradalom által alkalmazott eszközökhöz nyúlnak saját érdekeik védelmében.

Az amerikai alapító atyák a forradalom szót a régi jelentésében használták: ők nem egy utópisztikus társadalmat kívántak alkotni, hanem a whig hagyományok hordozójaként a minden brit állampolgárt megillető „régi” angol szabadságot kívánták védelmezni. Interpretációjukban maga a brit parlament szegte meg a társadalmi szerződést azzal, hogy képviselő nélkül hozott törvényeket a gyarmatok lakosaira nézve. Az alapító atyáktól mi sem állt távolabb, mint a közvetlen demokrácia: elitisták voltak, félték a tömegek zsarnokságától, éppúgy, ahogyan a királyi önkényuralomtól. Az amerikai alkotmány körüli vitákban arra törekedtek, hogy megtalálják a középút a monarchia (egy ember uralma), az oligarchia (kevesek uralma) és a demokrácia

²² A legtöbb nyugati nyelvben a „forradalom” kifejezés a latin *revolvere* igére és a *revolutio* (visszafordulás) főnévre vezethető vissza (pl. angolul: *revolution*, franciául: *révolution*, németül: *die Revolution*). Visszafordulás értelemben használta a kifejezést Kopernikusz a *De Revolutionibus Orbium Coelestium* (Az égi pályák körforgásairól) című könyvében. Hahner Péter: A forradalom fogalmáról. *Magyar Tudomány*, Vol. 169., No.8. (2008), 920. o.

²³ Uo. 926. o.

(népuralom) között. Végül ezt az „arany középutat” a szövetségi kormányzat és a tagállami jogok kényes egyensúlyán alapuló föderalizmusban találták meg.

A Tea Partyt sok szimpatizánsa a „második amerikai forradalomnak” nevezi. Egyebek között így nyilatkozott Sarah Palin, Alaszka volt kormányzója, és a 2008-as kampányban a republikánus John McCain alelnökjelöltje is. Obamát „szocialistának” nevezik, vagyis éppen azt vetik szemére, hogy forradalmárként dűlja szét a stabilnak tűnő amerikai értékeket és életmódot. A *Voting America* nevű Tea Party-s honlap nyíltan hirdeti a „második forradalom” kezdetét. A honlap a forradalmat a szó 1789 előtt használatos (vagyis mából nézve ellenforradalmi) jelentésében használja: követeléseként megfogalmazza „az alkotmányos gyökerekhez való visszatérést” és az „alapító atyák elveinek megalapozását”.²⁴ Hogy a honlap készítői minek tartják Obamát és a demokratákat, az már a nyitólapról kiderül: „Elnök úr, az Ön szocialista pártjának vége”.²⁵

Politikai konzervativizmus az Egyesült Államokban

A konzervatívok általában tagadják, hogy kidolgozott ideológiát képviselnének. A konzervativizmus inkább világszemlélet, attitűd. Mannheim Károly a konzervativizmus időátélésére helyezte a hangsúlyt: „ameddig a liberálisoknál a jövő volt minden, a múlt semmi, addig a konzervatív időátélés a kötöttségi élmény leglényegesebb megerősítését a múlt jelentőségének feltárásában találja meg, az értékről tanúskodó idő feltárásában.”²⁶

Ebből fakad, hogy a konzervatívok számára a múlt referencia, amelynek értékei pusztán régiségük folytán megőrzésre érdemesek, szemben a liberálisok és a baloldal absztrakt igazság- és bizonyosság-keresésével: „a konzervatív számára minden fennáll, csak azért van tele gyümölcsöző pozitivitással, mert lassan és fokozatosan keletkezett. Nemcsak a múltba merül ezáltal először a pillantás és kiemeli azt a feledésből, hanem a jelenléte válik itt élménnyé az elmúlnak.”²⁷ A konzervatívok Edmund Burke, a konzervativizmus atyja óta hangsúlyozzák, hogy csak az organikusan kifejlődött intézmények és tekintélyek képesek tiszteletet kiváltani.²⁸

Különösen nehéz a konzervativizmus értelmezése az amerikai pártrendszerben, hiszen a két nagy párt esetében régóta gyűjtőpártokról beszélhetünk – szociológiai és ideológiai értelemben egyaránt. Ráadásul az Egyesült Államokban – az eltérő társadalomfejlődésből fakadóan – nem alakult (alakulhatott) ki a történelmi

²⁴ *Voting American* honlapja: <http://votingamerican.wordpress.com/tag/second-american-revolution/>, internetről letöltve: 2012. szeptember 5.

²⁵ Uo., internetről letöltve: 2012. szeptember 5.

²⁶ Mannheim Károly: *Ideológia és utópia*. Kossuth, 1971. 142. o.

²⁷ Uo. 142. o.

²⁸ Edmund Burke: *Töprengések a francia forradalomról*. Atlantisz-Medvetánc, 1990. 179. o.

konzervativizmus. Így az amerikai közbeszédben a „konzervatív” a lényegében liberális (valójában 18. századi angolszász whig) alapon nyugvó amerikai társadalmi és gazdasági rendszer védelmezőjét jelenti, míg „liberálisnak” a baloldaliakat nevezik.

Hagyományosan az 1854-ben alapított Republikánus Pártot (becenevén az *Old Great Party*-t, vagy OGP-t) tekintik a konzervatívok pártjának. Ez annyiban igaz, hogy a Republikánus Pártra szavaznak a magukat konzervatívnak vallók, és a párt a kulturális és morális kérdésekben a konzervatív álláspontokat karolja fel. Azonban a republikánusok nem mindegyike konzervatív, és az 1930-as évekig, a demokrata párti Franklin D. Roosevelttel nevéhez fűződő *New Deal* reformfolyamatáig a párt egyáltalán nem számított konzervatívnak.

A Republikánus Párt konzervatív irányba tolódását meghatározta versenytársa, a Demokrata Párt mozgása az 1930-as évektől az 1960-as évekig terjedő időszakban: ezekben az évtizedekben a demokrata elnökök programjai – Roosevelttel mellett Kennedy *New Frontier* programja és Lyndon B. Johnson *Great Society* programja az 1960-as években – átformálták a Demokrata Párt arculatát. A párt fokozatosan felvállalta a társadalmi igazságosság képviselőt, a gazdagok és szegények közötti életminőségi különbségek szűkítését, és ennek megfelelően a nagyobb állami beavatkozás programját.²⁹ Az 1960-as éveket ráadásul végigkísérte egy generációs lázadás, a szexuális forradalom valamint az elnyomott vagy hátrányos helyzetű csoportok (nők, afroamerikaiak, indiánok, spanyol ajkú bevándorlók, melegek) polgárjogi mozgalmainak megjelenése is. E két, egymástól független tényező – a Demokrata Párt „baloldali” fordulata és az 1960-as évek társadalmi megmozdulásai – együttesen idézték elő a konzervatív „ellenforradalmat” (benne a később *neokonzervatívnak* nevezett, kiábrándult urbánus liberálisokból álló értelmiségi csoporttal), amelyet a Republikánus Párt artikulált a politikai életben.

Az 1960-as években az eredetileg a fajgyűlölettől (főleg Délen) nem mentes Demokrata Párt nyitott az afroamerikai lakosság felé, amelynek nagy tömegei éltek mélyszegénységben, a fehér lakosnál rosszabb műveltségi és egészségügyi viszonyok közepette. A demokrata párti kormányok állami intézkedéssorozattal teremtték meg az emancipáció lehetőségét az afroamerikaiak számára. Ez az intézkedéssorozat drámai fordulatot eredményezett a Demokrata Párt fellegvárában: 1964-ben az a Barry Goldwater szenátor nyerte el hat déli állam elektori szavazatait, aki a Republikánus Párt jelöltjeként indult a demokrata párti Johnson ellenfeleként.

²⁹ A demokrata párti kormányok sorra hozták a jelentős törvényeket az oktatás, az egészségügy, a lakásügy, a környezetvédelem, a víztisztaság, a fogyasztóvédelem területén. Soha korábban ilyen mélyen nem avatkozott bele a szövetségi kormányzat a társadalom és a gazdaság működésébe. Ld. erről bővebben: Sellers - May - Mcmillan: i.m. 366-367., 374-375. Szánthó, 2008. i.m. 100. o.

Ezzel nyilvánvaló lett, hogy a Dél saját konzervatív világképét választja, nem pedig az ahhoz hűtlenné lett Demokrata Pártot.³⁰

Az 1964-es választás vízválasztónak tekinthető az amerikai politikai életben: ettől kezdve erősödött fel, és kulturális tartalmakkal telítődött az amerikai politika polarizációja. Az 1964-es választáson a radikálisan antikommunista Goldwater, a szövetségi kormányzat beavatkozásának esküdt ellenfele vereséget szenvedett Lyndon B. Johnstól. Goldwatert könnyű volt lejáratni, mert ellenezte az 1964-es polgárjogi törvényt. Az arizonai szenátor azonban ráértett arra, hogy sokan félelemmel tekintenek a szövetségi kormányzat hatáskörének terjeszkedésére. Ekkor kezdődött a Dél jobbratulódása – válaszul a Demokrata Párt balratulódására. A hatvanas években formálódott ki a demokrata párti kormányok reformjaival, a jóléti állam kiépülésével, a polgárjogi mozgalmakkal és nemzetközi téren az enyhülés politikájával szembenálló konzervatív „csendes többség”.³¹

Ekkor emelkedett fel a nyugati államokból érkező néhány politikus csillaga, akik a keleti parti *establishment*, a „vajszívű” liberálisok elleni lázadás képviselőiként, és a szövetségi kormányzat hatalmával szemben az amerikai értékek és életmód magányos védelmezőiként tűntek fel. Nyugati politikus volt az antikommunista politika mindhárom korai meghatározó egyénisége: az arizonai Barry Goldwater, a kaliforniai Richard M. Nixon és Ronald Reagan.³² Közülük Reagan vitte sikerre az antikommunizmus zászlaját.

Az 1950-es, 1960-as években az amerikai konzervatív mozgalomnak több irányzata alakult ki. George Nash amerikai történész három irányzatot különböztetett meg: a szabadság-problematikára fókuszáló libertariánusokat, a neokonzervatívokat és a militáns antikommunistákat. Más vonatkozásban az amerikai konzervatívok táborán belül libertariánusokat, *ókonzervatívokat*, *paleokonzervatívokat*, neokonzervatívokat és *szociális konzervatívokat* szokás megkülönböztetni. Nincsen mód ezeknek az irányzatoknak a részletes bemutatására. Szerencsére néhány mű magyar nyelven is olvasható az amerikai konzervativizmus jellegéről és gyökereiről, valamint a konzervatív irányzatokról.³³ Ami a sokféle konzervatívokban közös, az a piacgazdaság védelme, a gazdasági életben az egyenlőtlenségek tolerálása, a külpolitikában a nemzetközi szervezetek iránti bizalmatlanság, végül pedig a szövetségi kormányzat hatalmának kritikája (bár utóbbi téren a neokonzervatívok pragmatikusak).

³⁰ Hahner: i. m. 278. o.

³¹ Sellers - May - Mcmillan: i.m. 374. o.

³² Erről a kérdésről, a nyugati mentalitás és az antikommunizmus összefüggéséről részletesen ír: Orbán Anita: *Az antikommunizmus hatása az amerikai konzervativizmusra*. Károlyi Palota - Hamvas Béla Intézet, 2003.

³³ George H. Nash: *The Conservative Intellectual Movement in America Since 1945*. Intercollegiate Studies Institut, 1998. Matolcsy György: *Amerikai birodalom. A jövő foratókönyvei*. Heti Válasz Lap- és Könyvkiadó, 2004. Szánthó Miklós: i. m. 96-128. o. Békés Márton: *Az amerikai neokonzervativizmus*. Századvég Kiadó, 2008.

Az 1970-es években Nixon, majd az 1980-as években Reagan meg- és újraválasztása jelezte, hogy az ún. „csendes többségnek” elege van a 60-as évekbeli ellenkultúrából, a kisebbségek tiltakozásából, a demokrata párti kormányok jóléti törekvéseiből és a külpolitikai passzivitásként megélt enyhülési politikából. A „csendes ellenforradalom” keretében az 1968-as választást követő tíz választáson hétszer republikánus elnököt választottak meg.³⁴ Ekkorra formálódott ki a Republikánus Párt jobboldali pozíciója és konzervatív karaktere. Nixon – ráérezve a várakozásokra – az „új föderalizmus” jelszavával ígéretet tett a szövetségi kormányzat túlnövekedett hatalmának visszaszorítására, majd ez a szlogen a „Reagan-forradalom” középpontjába helyeződött.³⁵ Ezzel vette kezdetét a tendencia, hogy a republikánusok a szövetségi kormányzat helyett a tagállamokra és az egyénre bízta/bízzák a problémák megoldását (igaz, ezt az elvet nem mindig tudták megtartani).

Az 1990-es évektől kezdve markánssá vált az amerikai társadalomban húzóódo törésvonal az ún. morális kérdések mentén (abortusz, eutanázia, homoszexualitás megítélése, halálbüntetés, újabban az összejt-kutatás). Ezek a kérdések legalább annyira polarizálják a közéletet, mint a gazdaság kérdése, sőt a közvélemény-kutatások és a választási tendenciák szerint a kulturális és morális kérdések egyre meghatározóbbak a pártpreferenciákban. Így az utóbbi időszakban megfigyelhető folyamat, hogy a Demokrata Párt szavazóbázisának tekintett katolikusok egyre nagyobb arányban voksolnak a republikánus jelöltekre, éppen azoknak a morális kérdésekben (pl. abortusz) elfoglalt konzervativizmusa miatt.³⁶

Obama időszakában tovább mélyült a konzervatívok és liberálisok ellentéte. Az Obama-kormányzat a bajba jutott jelzőloghitelek megsegítésével, majd az egészségbiztosítási rendszerrel („Obamacare”) új irányt adott a konzervatív kritikának: a Republikánus Párt háttérjében szerveződő aktivisták az amerikai életforma, és különösen a szabadság elárulásaként értékelték ezeket a reformokat.

Napirend és szimbólumrendszer

Edward Ashbee politológus, a Southampton-i Egyetem oktatója szerint a Tea Party támogatóinak napirendje három kérdéskör köré sűrűsödik: 1. a Barack Obama személyével kapcsolatos ellenszenv (erről részletesebben a következő fejezet szól), 2. az ország állapota és 3. a kétpártrendszer kritikája. A Tea Party támogatóinak elsődleges jellemzője, hogy pesszimisták az ország jövőjével kapcsolatban, különösen a

³⁴ Magyarics: i. m. 129. o.

³⁵ Sellers - May - McMillan: i. m. 394., 413. o., Magyarics: i. m. 138., 168.o.

³⁶ Kovács Megyesi Bálint: „Katolikus áldás a republikánus párt nagygyűlésére”. *Kitekintő*, 2012. augusztus 25. http://kitekinto.hu/amerika/2012/08/25/katolikus_aldas_a_republikanus_part_nagygyulesere. 2012. október 29, internetről letöltve: 2012. október 5.

gazdaságot illetően. Egy felmérés szerint 54%-uk nagyon rossznak minősíti a gazdasági helyzetet (az összlakosságban ez az arány 34%-os).³⁷

Mindennek okát a szövetségi kormányzat költekezésében vélik felfedezni. Ebből következik a másik közkeletű vélekedés, hogy Washington rosszul sáfárkodik az adófizető középosztály pénzével. A Tea Party tüntetésein rendszeresen visszaköszönnek azok a jelszavak, amelyek a középosztály dühét fejezik ki. A „nincsen jogod arra, amit megkerestem” és „oszd el a munkaetikámat is” szlogenek hűen tükrözik, hogyan látják önmagukat a teadélutánosok, és miként vélekednek azokról a csoportokról, amelyek az obamai reformok kedvezményezettjei – vagy azoknak vélik őket. A teadélutánosok követelik az adócsökkentést, az államadósság csökkentését, az egyéni felelősségvállalást – másik oldalról viszont harcosan kiállnak az idősek ellátását biztosító Medicare-rendszer fenntartása mellett. Ezt Disch azzal magyarázza, hogy a teadélutánosoknak nincsen problémájuk ab ovo a szociális vívmányokkal, csupán ezek finanszírozhatóságát és működőképességét féltik, és rettegnek attól, hogy az állam mindenkit egységes rendszerbe kényszerít bele.³⁸

A liberális elit ostromozása rendszeres a teadélutánokon, azonban a republikánus elitnek is kijut a bírálatokból. A Tea Party az amerikai kisember dühét csatornázza be a politikába, és a mozgalom támogatói úgy érzik, hogy a Republikánus Párt vezetői távol állnak az ő világtól.³⁹

A Tea Party szimbólumhasználatával is igyekszik megkülönböztetni magát a mainstream politikai erőktől. Ennek – más protest mozgalmak esetében is bevált – módja, hogy a hagyományos, ismert szimbólumokat átalakítja, és ezzel új kontextusba, jelentésmezőbe helyezi bele. Nincsen mód bemutatni ezt a gazdag jelképrendszert, amelynek segítségével a mozgalom támogatói egy alternatív (?) amerikai valóságot konstruálnak, ezért csak a legjelentősebbekre utalunk.

2010. január 9-én új zászló jelent meg a Tea Party demonstrációin. A függetlenségi háború idején használt első amerikai zászlók egyikét vették alapul, amelyben a 13 gyarmatot jelképező csillagok nem párhuzamos sorokban, hanem kör alakban helyezkedtek el a bal felső sarokban lévő kék mezőben. Azonban a teadélutánosok egy újítást hajtottak végre a zászlón: a római II-es betűt behímezték a csillagok által alkotott kör közepébe. Mindez a Sarah Palin és mások által alkalmazott forradalmi retorika megerősítését szolgálta, és kifejezte a „második amerikai forradalom” iránti várakozást.

³⁷ Edward Ashbee: „Bewitched – The Tea Party Movement: Ideas, Interests and Institutions”. *The Political Quarterly*, Vol 82., No. 2. (2011), 157. o.

³⁸ Disch: „The Tea Party: the American ‘precariat’ ”. *OpenDemocracy*, 2010.december 14. <http://www.opendemocracy.net/5050/lisa-disch/tea-party-american-%E2%80%9Cprecariat%E2%80%9D>, internetről letöltve: 2012. augusztus 1.

³⁹ Ashbee: i. m. 158. o

A Tea Party mozgalom aktivistái előszeretettel használják felvonulásaikon az ún. *Gadsden zászlót*, amelyik szintén az amerikai forradalmat idézi fel. Christopher Gadsden, a Dél-Karolinából származó hazafi 1776-ban egy olyan zászlót mutatott be a dél-karolinai törvényhozásnak, amelyik sárga alapon összetekeredett csörgőkígyót ábrázolt, alatta „DON'T TREAD ON ME” (Ne taposs rám) felirattal. A fenyegető, harcias tartalmú zászló – amelyik az amerikai haditengerészet lobogójává vált – a Tea Party felvonulásain azt követően lett népszerű, hogy republikánus képviselők egy csoportja az egészségügyi reform ellen tiltakozva kibontotta a Gadsden zászlót a Capitolium erkélyén, így köszöntve az erkély alatt összegyűlt tiltakozókat.⁴⁰

A Tea Party tüntetésein megjelenő zászlóerdő meglehetősen eklektikus. Csak a Gadsden zászlónak legalább nyolcféle változata ismert (sárga, fehér, fekete vagy vörös-fehér alap, felfelé vagy lefelé kúszó kígyó stb). Az új-mexikói Tea Party megmozdulásain felbukkant a konföderációs zászló, amelyet a szeparatista déli rabszolgatartó államok 1861-1865 között fennálló államszövetsége használt hivatalos állami lobogóként (vörös alapon két, egymást metsző kék színű harántcsík, ún. Szent András-kereszt, a sávokban a 13 szakadár államot jelképező csillagokkal). A konföderációs zászlót a magyar ún. Árpád-sávós zászlóhoz hasonlóan kétes jelentéstartalom övezi. Egyrészt a volt Konföderáció államaiban élők nagy része számára a Dél regionális önazonosságát, büszkeségét fejezi ki, de sokan a déli rabszolgaság miatt egy rasszista jelképként tekintenek rá. A konföderációs zászló felbukkanása is beleilleszkedik a forradalmi szimbólumok közé. Annak idején a déliek elszakadásukat szintén a második forradalomnak nevezték, és azzal vádolták Északot, hogy zsarnokságra törekszik.

Mint látható, a függetlenségi háborúval kapcsolatos utalások jelen vannak a Tea Party szimbólumrendszerében. A függetlenségi háború meghatározó jelentőségű a mozgalom identitásában: az adózás-ellenes jelszavak, az adóztató, beavatkozó, és a polgárok jogait szűkítő nagy kormányzatnak az „ősi” alkotmányon, a régi angolszász szabadságon alapuló kritikája, a zászlók mind 1776 szellemét idézik fel. A hazafias és alkotmányvédő szimbólumrendszer alkalmas a csoportkohézió megerősítésére.

Célkeresztben: az elnök

A Tea Party kezdettől fogva karaktergyilkos kampányt folytatott Obama ellen, aki az egészségügyi reform tervezetével, valamint a körülötte kialakult demokrata párti rajongással jó alany volt erre. Nyugodtan kijelenthető, hogy az elnökkel szembeni ellenszenv a Tea Party egyik fő mozgatórugója.

⁴⁰ „Tea Party Adopts 'Don't Tread On Me' Flag”. *National Public Radio*, 2010. március 25. <http://www.npr.org/templates/story/story.php?storyId=125184586>, internetről letöltve: 2012. szeptember 7.

Obamát – saját, akár naivitásként is értelmezhető szavai szerint – meglepte a Republikánus Párt jobbratulódása és együttműködési készségének felmondása: „*Nem gondoltam, hogy a politikai kéznújtásom és bájam azonnal véget vet az elfogult, pártérdekű politizálásnak (...) Csak abban bíztam, hogy a vészhelyzet érzékelése elegendő lesz ahhoz, legalább az első évben, hogy érdekelje őket a kormányzás. És pont ezt nem látni.*”⁴¹ De hát a politizálás mindig elfogultságokon alapul, és mindig pártelvű, még a jól működő demokráciákban is – sőt talán ott még inkább. Elvégre nézetek, értékek, ideológiák és emberképek versenye elképzelhetetlen az őszinte meggyőződés, és így az alapvető elfogultság nélkül. Obama maga is tudta ezt, így nem érthette váratlanul a jobbratulódás.

Ami váratlan volt, az a kifejezetten alantas eszközökkel operáló kampány, amelyben megkérdőjelezték Obama hazafiságát, kereszténységét, sőt amerikai születését is. Márpedig ez utóbbi különösen súlyos és felelőtlen állítás, hiszen az alkotmány II. cikkelye értelmében csak született amerikai („*natural born citizen*”) lehet az Egyesült Államok elnöke, honosított személy soha.⁴² Komikumba illő módon egyesek azt követelték, hogy Obama mutassa be a születési bizonyítványát, hogy így meggyőződhesse – avagy, eredeti szándékaik szerint *ne* győződhesse meg – az elnök amerikai születéséről.⁴³ Felmérések szerint a mozgalom támogatóinak egyharmada nem hisz Obama amerikai születésében, következésképpen illegitim elnöknek tekintik.⁴⁴

Kis híján még gyilkosságok tervezésével is megvádolták a kormányt. Ugyanis elterjedt a minden alapot nélkülöző pletyka, hogy az egészségbiztosítási törvény részeként felálló bizottságok saját hatáskörben elrendelhetnék az idős emberek életműködését fenntartó kezeléseket leállítását.⁴⁵ Mindehhez tegyük hozzá, hogy az idősek nagyobb része fehér, és republikánus törzsszavazó, és máris kész az összeesküvés-elmélet receptje.

Ennél megdöbbentőbb vádak is előkerültek a teadélutánokon. Glenn Beck, a népszerű kommentátor, a konzervatív *Fox News* televízió szerkesztője a faji kártyát játszotta ki, amikor rasszizmussal vádolta Obamát, és azzal gyanúsította, hogy tetteit a fehérek elleni gyűlölet vezérli.⁴⁶ Egyszóval nincsen a világon olyan bűn, a hazugságtól kezdve a terrorizmus támogatásáig, nincsen olyan totalitárius ideológia, a fasizmustól

⁴¹ Alter: i. m. 185. o.

⁴² Hahner: i. m. 331. o.

⁴³ *The Constitution of The United States of America*. Article II. 11. o.

⁴⁴ Ashbee: i. m. 157. o.

⁴⁵ Alter: i. m. 353. o.

⁴⁶ Uo. 365. o.

kezdve a náciizmuson át a kommunizmusig, amellyel Obamát meg ne vádolták volna, és nevét Hitlerrel meg Maóval emlegették együtt.⁴⁷

Mindazonáltal nem csak Obama hívta ki maga ellen a Tea Party dühét. George W. Bush, aki sokáig a konzervatívok kedvencének számított, 2009-ben a Kongresszus elé terjesztette a pénzügyi mentőcsomagot. Busht saját pártjából érték támadások, mert a republikánus gazdaságfilozófia szerint a csődbe ment bankokat hagyni kellett volna megbukni. Jellemző, hogy Bush egyik párttársa azt mondta az elnöknek: „*Nem segíthetek a Wall Streeten. (...) Nem veszek részt a szabad piac tönkretételében.*”⁴⁸ A republikánus háttérrel bíró elnök válasza az volt, hogy a bankok részére nyújtott 700 milliárd dolláros pénzügyi mentőcsomag, holott sokan úgy vélték, hogy nem a bankárok, hanem a dolgozó középosztály, a kis- és középvállalkozók viszik a hátukon az országot. Ismét felszínre tört az a fajta – Európából nézve populizmusnak érzett – elitellenesség, amelyik a szabad versenyű kapitalizmus normáit kérte számon a szövetségi kormányon, mivel az amerikai mítosz szerint ez a piacgazdaság mindenkinek biztosítja az érvényesülés lehetőségét.

Az elnök személye elleni támadás egyenes következménye a szövetségi kormányzat túlterjeszkedésétől való rettegésnek. Az amerikai történelem során a szövetségi kormányzat egyre több jogkört vont magához – ez a folyamat már Alexander Hamilton pénzügyminiszter központi bankjával megkezdődött, a polgárháború során Lincolnnal folytatódott, majd az 1930-as évektől az 1960-as évek végéig tartó időszakban tetőzött, elsősorban a demokrata elnökök (Roosevelt, Kennedy, Johnson) gazdasági és szociális programjainak köszönhetően. Ekkortól datálható, hogy a „baloldalt” – vagy ahogyan az Egyesült Államokban nevezik: „a liberálisokat” – a szövetségi kormányzat túlterjeszkedésével, míg a republikánusokat Nixon, illetve Reagan óta a föderalizmus védelmével kapcsolják össze. Így tér vissza az amerikai politikába a hamiltoni „beleértett hatalom” és a jeffersoni „merekváltás” elve közötti vita, amelynek lényege, hogy meddig terjedhet a washingtoni szövetségi kormányzat hatásköre, és hol kell ennek megálljt szabni a polgárok érdekében.

Következtetések

A Tea Party „(ellen)forradalmi” mozgalom-e? Amellett érveltem, hogy a mozgalom maga forradalmi igénnyel lép fel, a forradalom szó modernitás előtti, 1789 előtti értelmében: vagyis nem radikális törésre, nem valami új létrehozására, hanem a régi értékrend, morál, politikai és gazdasági szellem védelmére, megőrzésére törekszik. A

⁴⁷ „Tea Party Adopts 'Don't Tread On Me' Flag”. *National Public Radio*, 2010. március 25. <http://www.npr.org/templates/story/story.php?storyId=125184586>, internetről letöltve: 2012. szeptember 7.

⁴⁸ George W. Bush: *Döntési helyzetek*. Ulpius-ház, 2010. 559. o.

Tea Party írott forrásokra, az alkotmányra és az 1791-es Bill of Rightsra hivatkozik a népi ellenállás jogalapjaként. Ebben az értelemben a Tea Party forradalmi, de egyúttal ellenforradalmi is: a „régit” kívánja megőrizni, úgy, ahogyan az „alapító atyák” célja sem a régi intézmények leromolása, hanem az angolszász szabadság védelme volt a zsarnoksággal szemben.

A Tea Party, miközben a nagy kormányzat ellen hadakozik a Bibliaként forgatott alkotmányra, de főleg az állampolgárok és a tagállamok jogait körülbástyázó Bill of Rightsra hivatkozva, hajlamos megkérdőjelezni ellenfelei jogtiszteletét, hazafiasságát, sőt amerikai identitását. A Tea Party a dühös, lesüllyedéstől rettegő, leginkább fehér középosztály kormányzattal és a szegényebbekkel szembeni indulatát artikulálja: a középosztály az előbbi azzal vádolja, hogy az ő pénzéből kívánja finanszírozni azt a jóléti államot, amelynek utóbbiak a haszonélvezői (ld. Disch írása). Így a tiltakozás könnyen átcsúszhat az egyszerű önigazolás terepére. A mozgalom ráadásul mindezt egy patrióta és forradalmi szimbólumrendszerrel fedi be. A protest népi mozgalom veszélyessége abban nyilvánul meg, hogy tovább fokozza az amerikai politika polarizációját.⁴⁹ Ez a polarizáció – Obama második ciklusát figyelve – vélhetően megmarad a következő években is. Ennek következményei egyelőre beláthatatlanok.

⁴⁹ Borbély Judit: „Demokratának és republikánusnak lenni...” *Méltányosság Politikaelemző Központ blogja*, 2012. október 26. <http://polblog.postr.hu/>, internetről letöltve: 2012. október. 26., Szánthó: i. m. 109-110. o.

Szarka Evelin:

A floridai kubai közösség hatása az Egyesült Államok Kuba-politikájára és az elmúlt húsz év amerikai elnökválasztásaira

Politikai befolyása miatt csak a 20. század közepétől értékelődött fel az Amerikai Egyesült Államokban élő, 1,9 millió kubai emigráns szerepe, akik jogi és logisztikai reformok szorgalmazásával gyakorolnak nyomást a kubai vezetésre és az USA elnökeire. Előbbire az északi szomszéd szigorúbb és nem megalkuvó politikájának támogatójaként, utóbbira pedig a választások alkalmával, hiszen a számottevő kubai közösség segítségével a népes Florida állam akár az elnök sorsáról is dönthet.

Jelen tanulmány az elmúlt húsz év, azaz a „rendkívüli állapot békében” speciális időszaka során lezajlott amerikai elnökválasztásokat veszi sorra, miközben ismerteti az elnökök regnálása alatt véghezvitt vagy befagyasztott intézkedéseket, valamint rámutat arra, hogy a választási kampányok közben, a szavazáskor vagy éppen az egyes elnöki ciklusokban érezhető a tevékenységük hatása. Fő célja, hogy igazolja vagy cáfolja a vélekedést, miszerint a kubai közösség az Egyesült Államok kül- és Kuba-politikájának egyik aktív alakítója, amelyet a mindenkori vezetésnek figyelembe kell vennie.

A kubai emigráns közösségek és a szigetállam közötti kapcsolatok történelme több száz évre nyúlik vissza, ám a politikai befolyásuk miatt csak a 20. század közepétől értékelődött fel az Amerikai Egyesült Államokban élő bevándorlók szerepe.¹ Az Egyesült Államokban a 21. században körülbelül 1,9 millió kubai származású ember él, ők a latin populáció csekély, mintegy 3,5-4 százalékát teszik ki a 2011-es népszámlálási adatok szerint.² A közösség kétharmada Floridában él, de százezres csoportok találhatóak New Jersey-ben, New York-ban, Kaliforniában és Texasban is. A bevándorlási politikának köszönhetően 60 %-uk már amerikai állampolgár, míg a többi

* Szarka Evelin a Pécsi Tudományegyetem politikatudományi doktorandusza, fő kutatási területe Kuba nemzetközi helyzete az USA és az EU külpolitikájának ütközőzónájában, illetve – egy hosszabb kint tartózkodásnak köszönhetően – a Szingapúrban és Indonéziában lejátszódó politikai és gazdasági változások elemzése. Jelenleg a Miami Egyetem ICCAS Kuba-kutató intézetének szakmai támogatásával végez kutatásokat, és a 2013-as év végén megjelenő Kubával foglalkozó könyvén dolgozik.

¹ Az Amerikába vándorlás kezdetét a kubaiak szimbolikusan 1823-tól datálják, amikor Félix Varela a Thorndike fedélzetén a spanyol uralkodó, VII. Ferdinánd haragja elől Amerikába menekült. A kubai széleskörű autonómiáért küzdő pap ideiglenes állomásnak tekintette New Yorkot, ám soha nem tért vissza szülőföldre. (Guillermo J. Grenier: „The Establishment of the Cuban American Community”. *FIU College of Arts & Sciences*, 2007. június 6. http://casgroup.fiu.edu/pages/docs/1730/1270141051_Report.pdf, internetről letöltve: 2012. április. 26.)

² „Caribbean-American Heritage Month: June 2013” *U. S. Census Bureau News*, 2013. június 10. http://www.census.gov/newsroom/releases/pdf/cb13ff-16_caribbean.pdf, internetről letöltve: 2013. június 11.

latin-amerikai államból érkezők csupán 26 %-a mondhatja ezt el magáról.³ Bár az 1980 előtt és után érkezettek jellegzetességei eltérnek, a kubai közösség jól megkülönböztethető a többi spanyolajkú közösségtől – a gazdasági motivációk mellett a disszidálás fő oka továbbra is a fennálló politikai rendszer.

A kölcsönös tisztelet, a dialógusra való hajlandóság kialakulásának hiányában óriási szerepet játszik a két állam kormánya. Az amerikai kubaiak jogi és logisztikai reformok szorgalmazásával gyakorolnak nyomást a *Comandanté*ra és az USA elnökére. Előbbire az északi fél szigorúbb és nem megalkuvó politikájának támogatójaként, utóbbira pedig a választások alkalmával, hiszen a számottevő kubai közösség segítségével a népes Florida állam akár az elnök sorsáról is dönthet. Vajon az elfogult spanyolajkú elemzők torzításai azok a tanulmányok és statisztikák, amelyek a kubai közösség politikaformáló szerepét hivatottak alátámasztani, vagy valóban megkerülhetetlen tényező az USA Kuba-politikájának alakításában a bevándorlók csoportja?

Jelen tanulmány az elmúlt húsz év, azaz egy speciális időszak, az úgynevezett „rendkívüli állapot békében”⁴ (*Período especial en tiempo de paz*) során lezajlott amerikai elnökválasztásokat veszi sorra, miközben ismerteti a kormányfők regnálása alatt véghezvitt vagy befagyasztott reformokat, valamint rámutat arra, hogy a választási kampányok közben, a szavazáskor vagy éppen az egyes elnöki ciklusokban érezhető-e a kubai amerikaiak tevékenységének a hatása. A hazai, tudományos, kimondottan a fenti témát taglaló szakirodalom meglehetősen kevés⁵, illetve más országok diplomáciájának és külpolitikájának csekély hatása van az ismertetett folyamatokra; ezért az írás elsősorban az Amerikai Egyesült Államokban megjelent forrásokat vizsgálja és használja fel. Fő célja, hogy igazolja vagy cáfolja a vélekedést, miszerint a kubai kis közösség az amerikai kül- és Kuba-politikájának egyik aktív alakítója, amelyet a mindenkori vezetésnek figyelembe kell vennie.

³ „Cubans in the United States”. *Pew Hispanic Center*, 2006. augusztus 25. 2-3. o <http://pewhispanic.org/files/factsheets/23.pdf>, internetről letöltve: 2013. június 10.

⁴ Anderle Ádám: *Kuba története*. Akkord Kiadó, 2004. 165. o.

⁵ A téma az elismert magyar Latin-Amerikával és az Amerikai Egyesült Államokkal foglalkozó szakemberek fő kutatási területén kívül esik, ezért érintőlegesen tárgyalják a kubai amerikaiak helyzetét.

A speciális időszak amerikai–kubai bilaterális kapcsolatainak legfontosabb előzményei

Kubai szocializmus, amerikai embargó

Kuba 1959-ben szocialista államként definiálta önmagát.⁶ Míg ez évben Washingtonban Fidel Castro így nyilatkozott az Amerikai Lapkiadók Szövetségének: „*ami a kommunizmust illeti, csak azt tudom mondani: nem vagyok kommunista, és a kommunistáknak nincs elég erejük arra, hogy meghatározó tényezők legyenek az országokban*”, 1961-ben már a következőket mondta: „*marxista-leninista vagyok, és marxista-leninista leszek életem utolsó napjáig*”.⁷ Nem nevezte magát kommunistának, ám a hatalom kézben tartására koncentrálni taktikusan közeledett az szovjetekhez. Ezt nemcsak Castro személyes ideológiájának alakulása eredményezte, hanem erős érdekek is fűződtek ehhez a lépéshez: a kubai államfő segélyeket, kedvezményes hiteleket és kereskedelmi egyezményeket remélt a szovjetektől, valamint azt, hogy ez által növekszik presztízse és Kuba térségben betöltött szerepe – lévén egy távoli nagyhatalom szövetségese. A szovjetek is hasonlóképp gondolkodtak: ezért tették meg a kezdő lépést a karibi állam felé, azonban ők elsősorban az Egyesült Államok hatalmi ellensúlyaként vetették meg lábukat a szigeten.

A kubai-szovjet közeledés, a kubai forradalom ellenségei ellen indított szubjektív perek, az USA-tulajdonban lévő földek kártalanítás nélküli kisajátítása, és a forradalom mint követhető példa a latin-amerikai államok számára érzékenyen érintette az Egyesült Államokat. 1960. október 20-ára a turizmus betiltásával, illetve az élelmiszerek és gyógyszerek kivételével mindennemű kereskedelmi kapcsolat megszüntetésével gyakorlatilag megszakadtak a gazdasági kapcsolatok a két ország között.⁸

Az Eisenhower-kormányzat kezdetben elutasította a keményvonalas politikát, de a szenátusban már a kommunizmus előretörése által okozott aggodalomnak adtak hangot a képviselők.⁹ 1960. március 17-én az elnök jóváhagyta kubai emigráns csoportok titkos katonai kiképzését Guatemalában és Nicaraguában, majd 1961

⁶ Tizenhat év telt el a forradalom óta alkotmány nélkül, míg a karibi állam 1976. február 24-től hatályos (1992-ben és 2002-ben módosított) alkotmánya hivatalosan is kinyilvánította, hogy a köztársaság „szocialista állam, melyet José Martí elvei és Marx, Engels és Lenin politikai ideológiai vezérelnek”. De facto kommunista pártállam, de iure pedig „független és szuverén szocialista munkásállam, egységes és demokratikus köztársaság formájában megszervezve”. („Constitución de la República de Cuba”. *Gaceta Oficial de la República de Cuba*, 2002. [http://www.gacetaoficial.cu/CONSTITUCION%20DE%20LA%20REPUBLICA\(ultima%20version\).zip](http://www.gacetaoficial.cu/CONSTITUCION%20DE%20LA%20REPUBLICA(ultima%20version).zip), internetről letöltve: 2012. november 22.)

⁷ Juanita Castro: *Fidel Castro magánélete*. DUNA International Könyvkiadó Kft., 2010. 249-250. o.

⁸ Kanyó András: *Latin-Amerika jövője*. Ifjúsági Lapkiadó, 1979. 80-100. o.

⁹ Thomas M. Leonard: *Fidel Castro élete*. Sirály! Kiadó, 2005. 56-59. o.

januárjában megszakította a diplomáciai kapcsolatokat Kubával, és április 25-én teljes gazdasági embargót hirdetett Castro államával szemben. A Disznó-öbölbeli kudarcot és a rakétaválságot követően J. F. Kennedy Kuba politikai elszigetelését tűzte ki célul. Miután 1962-ben az uruguayi Punta del Estében megrendezett Amerikai Államok Szervezetének (*Organization of American States - OAS*) konferenciáján sikerült elérnie, hogy kizárják a karibi országot az amerikai államok közötti rendszerből,¹⁰ leálltak az élelmiszer- és gyógyszer szállítmányok is.¹¹ 1963-ban betiltottak minden Kubába irányuló pénzügyi- és valuta-tranzakciót.

A Kennedy utódja, Lyndon B. Johnson (1963-69) által rendezett washingtoni OAS-találkozón, 1964-ben az USA elfogadtatta a kötelező gazdasági szankciókat Kuba ellen a latin-amerikai államok körében is.¹² Az új elnök felismerte, hogy az emigráns fegyveres szervezetek támogatása csak Castro népszerűségének kedvez és a kubai nacionalizmus növekedéséhez vezet, így betiltott minden ilyen jellegű akciót.¹³

„Rendkívüli állapot békében”

Az ezt követő két évtizedben az USA külpolitikája a Szovjetunióval kibontakozó hidegháborúra és fegyverkezési versenyre, a vietnami háborúra (1965-73),¹⁴ valamint az 1983-ban indított védelmi kezdeményezésre, az úgynevezett *Strategic Defense Initiative*¹⁵-re fókuszált, így Kuba kérdését sem tárgyalta részletesen az amerikai kormányzat.

A hidegháború végével és a Szovjetunió felbomlásával azonban ismét napirendre kerülhetett a karibi állam ügye, ugyanis a szovjet blokk szétesése az ideológiai támogatás, valamint a gazdasági segélyek és a hitelek megszűnését jelentette Kuba számára. 1991-ben a gazdaság mélypontra zuhant, az import 75%-át és az export 95%-át érintette a változás¹⁶, mivel a kereskedelem 85 %-át a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsával (KGST) bonyolította Kuba. A szovjet olajszállítmányok hirtelen megszűnése beláthatatlan következményekkel járt a gazdasági életben, hiszen a Kuba által használt energia 90 %-át biztosította a világpiacnál alacsonyabb áron Moszkva

¹⁰ Az Amerikai Államok Szervezete Szociális és Gazdasági Tanácsának egy latin-amerikai közös piac kialakításának gondolatát vetette fel, és egy 30 milliós segélycsomag létrehozását javasolta. Ez a Szövetség a Haladásért (*Alliance for Progress*) nevű program. (Leonard: i. m. 66. o.)

¹¹ Salgó: i. m. 239. o.

¹² Bolívia, Chile, Mexikó és Uruguay elutasították, Venezuela tartózkodott.

¹³ Leonard: i. m. 85-87. o.

¹⁴ Az 1964. augusztus 2-i tonkini-öbölbeli incidens után nyíltan szerepet vállalt az USA Dél-Vietnam oldalán. Az Egyesült Államok az 1973-as párizsi megállapodással fejezte be a háborút. (Horváth Jenő (szerk.): *Világpolitikai lexikon*. Osiris Kiadó, 2005. 629-630.)

¹⁵ A világűrbe telepítendő rendszer azelőtt megsemmisíti az állam ellen indított atomrakétákat, mielőtt azok megközelítik az Egyesült Államok területét.

¹⁶ Anderle: i. m. 166.

Castro államának. 1991 végén Gorbacsov kivonta a háromezer fős szovjet kontingenst Kubából, amely inkább szimbolikus jelentőségű, mint létfontosságú volt a karibi állam számára. Egy évvel később a hadi felszerelésre és a kiképzésre szánt forrásokat is csökkentették, és kilátásba helyezték, hogy a fenti eszközöket ezentúl kereskedelmi tranzakciók során kell a szigetállamnak megvásárolni Oroszországtól. Az érvényben lévő programokat befagyasztották, és moratóriumot rendeltek el az újabb megállapodásokat illetően.

Az Egyesült Államok a keleti blokk felbomlása után mérlegelte, hogy Kuba milyen mértékű fenyegetést jelent számára, hiszen a kis karibi állam már nem a nagy ellenlábás stratégiai fegyvere, nem támogat sem katonailag, sem ideológiailag fegyveres felkeléseket, felszabadító mozgalmakat a világ más pontjain. Az USA felismerte, hogy már nem alkalmazhatók az eddigi elemek, a sziget nem jelent potenciális veszélyforrást: új Kuba-politikára van szükség.¹⁷ A viszony normalizálását tűzte ki célként, hiszen a hidegháború vége a nemzeti biztonságpolitikát is átalakította, így a karibi prioritásokat is újra kellett definiálni.¹⁸

George Bush kormánya idején (1989-1993) viszonylag kevés konfliktus adódott a két ország relációiban; a következő években megnőtt a nem-kormányzati szervezetek (NGO) és más nyomásgyakorló szervezetek jelentősége az USA Kuba-politikájának alakításában, ami a gazdasági és diplomáciai kötelékek újragondolását szorgalmazta.¹⁹ Ebben pedig óriási szerepet kapott a kubai amerikai közösség nyelvismerete, személyes tapasztalatai és szaktudása, illetve politikai szerepvállalása és küldetéstudata.

A földrajzi közelség és a szoros rokoni szálak miatt elsősorban a floridai kubaiak szálltak síkra a két állam viszonyának normalizálásáért, miután látták, hogy a szankciókkal terhelt politika nem bizonyult eredményesnek. Az amerikai elnökjelöltek és a már hatalmon lévő vezetők nem hagyhatták figyelmen kívül az emigráns közösségek tevékenységét, hiszen átgondolt, tudatos propagandájuk minden esetben óriási sajtóvisszhangot váltott ki nemzetközi téren, illetve a politikai preferenciák változásával egy látszólag kis lélekszámú populáció megnyerése is döntőnek bizonyulhatott a választások alkalmával.

¹⁷ Richard N. Haass (szerk.): Transatlantic Tensions: The United States, Europe and Problem Countries. Brookings Institution, 1998. 7. o.

¹⁸ Wayne Smith: Our Cuba Diplomacy: A Critical Reexamination. Center for International Policy, 1994.

¹⁹ Michael H. Erismann - John M. Kirk (szerk.): Cuba's Foreign Relations in the Post-soviet World. University Press of Florida, 2002. 306. o.

Bevándorlás a forradalom utáni évtizedekben

A kubai kivándorlás első nagyobb hulláma Fidel Castro hatalomra kerülése után, az 1959-62-es években indult el: ebben az időszakban elsősorban felső- és felső-középosztálybeli szakemberek (kb. 250 ezer fő) hagyták el a szigetet. Az 1965 és 1974 közötti években már szabályozott formában szállították a „szabadság járatok” az Egyesült Államokba a közép- és a munkásosztály tagjait (kb. 300 ezer főt); az 1966-os *Cuban Refugee Adjustment Act* mérlegelés nélkül kénytelen volt befogadni a Kubából érkezőket, hiszen semmi esetben sem fogadta vissza őket az anyaország.²⁰ Később a mindennapi élet nehézségei egyre több kubait késztettek hazájuk elhagyására. A kommunista vezetés szemében az országot elhagyók megítélése lassan megváltozott, amit jól jelzett, hogy a korábban *gusanos*nak (férgek, lárvák) megbélyegzett kivándorlókból lepkék, a *traidores*ből (árulók) pedig *trae dólares* (dollárhozók) lettek a kubai spanyol szóhasználatban.²¹ A harmadik – eddig legvegyesebb – hullám a nyolcvanas években indult meg: az 1980-as marieli kikötőnyitás során állami engedéllyel hagyhatták el az országot az emigrálni vágyók.

Az 1990-es években a megváltozott nemzetközi hatalmi viszonyok miatt az amerikai kormányzat napirendre tűzte Kuba kérdését; így a gazdasági válság, valamint a kubai szocializmus miatt elvándorló kubaiak ügyét is meg kívánta oldani az Egyesült Államok.

1994. szeptember 9-én az USA és Kuba kétoldali megállapodást kötött a migráció biztonságos, legális és szabályozott kereteiről, amelynek értelmében egyrészt a tengeren elfogott kubaiakat az Egyesült Államok harmadik országbeli táborokba szállítja, másrészt az illegális migráció és embercsempészet ellen közösen lép fel a két ország. Az önként hazatérést választókat a karibi állam visszafogadja, és erőfeszítéseket tesz az elvándorolni kívánók meggyőzésére, hogy ne hagyják el a sziget területét, ugyanis az Egyesült Államok évente maximum 20 000 főt hajlandó befogadni. Még ebben az évben felállították Kubában a külügyminisztérium konzuli ügyekért és a kubai származású rezidensekért felelős irodáját, és nemzetközi fórumorozatot indítottak el a migráció témakörében.

A következő megállapodás 1995. május 2-án született, amely a guantanamoi bázison fogva tartott mintegy 33 000 fő ügyének megoldását szolgálta. Ezen kubai személyek humanitárius okokra hivatkozva beléphettek az Egyesült Államokba, míg az amerikai menekülttáborokba szállított kubaiakat repatriálták. A szigetállam vezetése garantálta a visszatérők sértetlenségét, az embercsempészek súlyos börtönbüntetés

²⁰ „Cubans in the United States”. 2. o.

²¹ Juan Antonio Blanco (szerk.): *The Cuban Diaspora in the 21st Century*. Cuban Research Institute, Florida International University, 2011. 25. o.

elé néztek. A menekültstátuszt elnyerők harmadik országokban kaptak letelepedési engedélyt: Spanyolország, Venezuela, Ausztrália és Nicaragua fogadta be őket.²² 1994 óta kétévente három vízumsorsolást tartottak, amelyekkel hathónapos tartózkodási engedélyt nyerhettek a szerencsések és családjaik.²³

1995-től évente 20 ezer fő érkezik legálisan Kubából; ezen a kvótán felül a *wet-feet, dry-feet*-politikát folytatja az amerikai kormány, amely szerint, ha egy menekültet a két országot elválasztó vizeken fognak el a hatóságok, azt hazatoloncolják vagy egy harmadik országba viszik menekültként. Amennyiben bármilyen módon partot ér a bevándorló, lehetőséget kap az Egyesült Államokban maradásra, hogy tartózkodási, illetve letelepedési engedélyért folyamodhasson.

A bevándorló közösségek fő jellemzői

A két ország közötti vándorlás egyirányú az USA felé, nincs körkörös migráció; az itt élők anyaországához fűződő transznacionális szálai nem hivatalosak, erősen korlátozottak; a kettős állampolgárság tiltása, valamint a nem Kubában élők választási és választhatósági jogának hiánya pedig tovább súlyosbítja a helyzetet. Kuba érdektelen a diaszpórákkal szemben, lemond a külföldön élőkről: a más állampolgárságot felvevők automatikusan elvesztik a kubait, továbbá a kubai magántulajdon és vállalkozásalapítás, illetve a belföldi politikai folyamatokban való részvétel jogát is.

Az Egyesült Államokban a kubaiak idősebbek, iskolázottabbak, és magasabb a havi átlagjövedelmük a többi latin-amerikai bevándorló közösséghez viszonyítva.²⁴ A bevándorlást a közösség kevesebb, mint fele tartja súlyos társadalmi problémának, amely jóval kisebb arányt mutat, mint a többi latin csoport körében. A hazájukért küzdő és politikai jogaitól megfosztott, magukat *exile*-nak (száműzöttek, menekültnek) nevező kubaiak aktívabbak helyi, állami és szövetségi szinten is, mint a más az Egyesült Államokban élő latin közösségek tagjai.²⁵ A floridai törvényhozás képviselőházában a tizenhárom hispán származású képviselő közül mindössze kettő nem kubai származású²⁶, az Egyesült Államok Kongresszusában hat kubai amerikai képviselő ül²⁷,

²² 2004-ig tartott a félévenkénti párbeszéd, amely az emberi jogi visszaélések miatt keletkezett politikai feszültség miatt ez évben megszakadt.

²³ Ruth Ellen Wasem: *Cuban Migration Policy and Issues*. Congressional Research Service, 2006.

²⁴ „Hispanics of Cuban Origin in the United States, 2009”. *Pew Hispanic Center*, 2011. május 26. <http://pewhispanic.org/files/factsheets/50.pdf>, internetről letöltve: 2012. április 25.

²⁵ Természetesen van egy réteg, amely mereven elzárkózik az aktuálpolitikától, ők magukat emigránsoknak nevezik, és a jobb boldogulás reményében telepedtek le az Egyesült Államokban.

²⁶ Egy Puerto Ricó-i és egy spanyol származású.

²⁷ Blanco: i. m. 18. és 45. o.

a legjelentősebb lobb, a *Cuban American National Foundation* pedig Washingtonban székel.

A hazájukat sújtó embargó és az egyedi jellegzetességeket mutató amerikai külpolitika miatt politikai céljaikért önállóan szállnak síkra, nem működnek együtt a többi spanyol közösséggel. Nagy részük már tökéletesen beszél angolul és amerikainak vallja magát, bízik a szövetségi kormányban. A miami kubaiak legnagyobb csoportja konzervatív ideológiákat vall, ám a két kisebb, liberális csoport együttesen nagyobb szavazótáborot képvisel. Alig harmaduk tartja magát republikánusnak, és nagyjából ekkora a demokrata közösség is. Érdekes, hogy a függetlenek aránya vagy ugyanekkora, vagy ez utóbbinál nagyobb az elmúlt évek közvélemény-kutatásai szerint.²⁸

Míg 1991-ben az USA-ban élő kubaiak csupán 40 %-a támogatta a kubai vezetéssel folytatott párbeszédet, napjainkra ez az arány ennek a másfélszeresére nőtt. Egyre több az optimista hang, már többen vannak az embargót ellenzők, az erőszakos akciókat elutasítók és a rendszeresen kisebb-nagyobb összegeket hazautalók; a visszatérni kívánók aránya rohamosan csökken.²⁹

Florida hinta-állammá válása és a kubai amerikaiak szerepének felértékelődése

Florida hagyományosan republikánus állam: 1952 óta csupán három alkalommal³⁰ nyert demokrata jelölt az államban. Az elnökválasztásokon játszott szerepe az utóbbi húsz évben értékelődött fel igazán, ugyanis Bill Clinton felismerve a terület jelentőségét, 1992-ben az első demokrata jelöltként kampányolt Miami-Dade-ben, ahol ez évben még csak a kubai szavazatok 22 százalékát szerezte meg, ám ez az arány 1996-ra már 35 százalékra nőtt.³¹

„Low profile”-politika a Clinton-éra kezdetén

A Clinton-adminisztráció öt fő nemzeti érdeket azonosított a Kubával szemben folytatott politikában: a demokrácia és a felelősség elve, amely az elszámoltathatóságon, transzparencián és az emberi jogok védelmén alapul; a szabad piac és a szabad kereskedelem expanziója; a kábítószer-kereskedelem elleni harc; az

²⁸ „Cubans in the United States”. 6. o.

²⁹ Uo.

³⁰ 1964, 1976, 1996.

³¹ Rodolfo O. de la Garza-Louis DeSipio (szerk.): *Awash in the Mainstream: Latino Politics in the 1996 Elections*. Westview Press, 1999. 211-238. o.

illegális bevándorlás megfékezése; valamint a természeti környezet védelme. Érdekes, hogy a szocializmust, mint ideológiai veszélyt nem említette.³²

A Clinton-kormányzat első periódusában Kuba ügye nem kapott kellő hangsúlyt, hiszen fontosabb kérdések voltak napirenden az amerikai külpolitikában: az Észak-Amerikai Szabadkereskedelmi Megállapodás (*North Atlantic Free Trade Agreement* – NAFTA) létrehozásának erőfeszítései³³ és Haiti kérdése³⁴ kötötte le a külpolitikai erőket.

A kubai kormány tétova gazdasági reformjai sem vonzottak elég tőkést a világ más országaiból, akik talán hallathatták volna a hangjukat a kedvezőbb befektetői környezet kialakítása érdekében.³⁵ A Kubát érintő döntések egy „*low profile*”-politika kozmetikázási kísérletei voltak. Alexander Watson Amerika-közi ügyekért felelős külügyminiszter-helyettes azonban egy külügyi bizottsági meghallgatáson kifejtette, hogy a békés átmenet szükségessége nemcsak a kubai társadalom érdeke, hanem az amerikaié is, mivel ha váratlanul összeomlik Castro rendszere, menekültek áradata özönli majd el az Egyesült Államok déli partjait.³⁶

Az 1990-es évekre Erisman és Kirk amerikai politológusok szerint négy fő lehetőség kínálkozott a Kuba-politika irányának megváltoztatására. Az első a status quón alapult, amely szerint nincs átfogó stratégia a politikai és gazdasági elszigetelésen kívül, a külpolitikát „eseti” megoldások vezérlik. A második a kubai rendszer megdöntése akár erőszakos eszközökkel, katonai beavatkozással, amelyet a keményvonalasok és a kubai amerikai emigráns közösség radikálisai láttak volna szívesen. A harmadik a konstruktív párbeszéd megindítása, az embargó enyhítése és a kormányközi kommunikáció erősítése, amely a demokráciát elősegítő óvatos reformlépésekkel járt volna. Ezt az álláspontot elsősorban NGO-k, nemzetközi segítségsszervezetek és *think tank*-ek támogatták. A negyedik lehetőség a kapcsolatok normalizálása, amely a kubai szocializmust megtörni nem tudó blokádtól eltörlését vonta volna maga után, így az új környezetben szabadpiaci és demokratikus áramlatokkal

³² „Clinton Administration 1993-2000”. *Presidential Decision Directives*, 2001. <http://www.fas.org/irp/offdocs/pdd/index.html>, internetről letöltve: 2012. 05. 11.

³³ Az Észak-Amerikai Szabadkereskedelmi Megállapodás (*North Atlantic Free Trade Agreement* – NAFTA) szabadkereskedelmi övezet Kanada, Mexikó és az Amerikai Egyesült Államok között. Kanada és az USA 1989-ben írta alá az egyezményt, Mexikó 1994-ben csatlakozott. (Horváth: i. m. 451. o.)

³⁴ Az ENSZ BT 940. (1994) számú határozatában felhatalmazta a tagállamokat a haiti katonai junta megdöntésére, amelynek érdekében az USA nemzetközi koalíciót szervezett, és az *Operation Uphold Democracy* akció keretében húszezer amerikai katonát küldött az országba. (Horváth: i. m. 287. o.)

³⁵ Haass: i. m. 9-10. o.

³⁶ „Recent Developments in Cuba Policy: Telecommunications and Dollarization”. Hearing Before the Subcommittee on Western Hemisphere Affairs of the Committee on Foreign Affairs, House of Representatives, One Hundred Third Congress, First Session, August 4, 1993. U. S. Government Printing Office, 1994.

találkozhatott volna a kubai nép. Tudósok és demokrata politikusok vallották magukénak ezt a nézetet.³⁷

Szigorú törvényekkel a kubai szocialista országgal kereskedő államok ellen

Az Egyesült Államok elvetette a katonai beavatkozást, ám az embargón sem kívánt enyhíteni, ezért az évezred utolsó évtizedében a status quón alapuló eseti döntésekkel irányította Kuba-politikáját, és a Castro-ellenes kubai amerikai lobbik nyomására új eszközök bevetését választotta a kubai rendszer megtörése érdekében.³⁸ Úgy vélték, hogy az embargó sújtotta ország a szovjet blokk felbomlása után már nem elég erős új politikai támadások kivédésére, ám időzített bombaként működhet a nyugati féltekén.³⁹ A floridai kubaiak gyors és hatékony lépéseket követeltek. Még élt bennük a sértettség a „haza elvesztése” miatt, és feltétel nélkül, maximálisan bíztak az északi nagyhatalomban. (A fiatalabb, más nézeteket valló generáció ekkor még nem rendelkezett szavazati joggal, vagy annyira megcsömörlött a politikától Kubában, hogy már az USA-ban sem kívánt részt venni a Kuba-politika alakításában.)

E politika eredményeként született a Torricelli- és a Helms-Burton törvény. Előbbit, a *Cuban Democracy Act*-et (CDA) Bob Graham és Robert Torricelli szenátorok javaslatára fogadták el 1992-ben. A XVII. cikk 1704-es bekezdése megtiltja az Egyesült Államok területén kívül működő leányvállalatok számára a Kubával folytatott kereskedelmet, és előírja, hogy a kubai kikötőket érintő hajók csak hat hónap elteltével köthetnek ki amerikai partoknál. E törvény alapján megvonhatták a Kubával tárgyaló országoktól az amerikai segélyeket. Az 1705-ös bekezdés a kubai népnek nyújtott támogatásról rendelkezik, valamint az emigráns közösségek Kubába küldött segélyeinek összegéről, illetve az élelmiszer- és gyógyszer szállítmányok szigorú ellenőrzéséről és szétosztásáról. A törvény harmadik országokra kiterjesztése miatt ütközik a nemzetközi joggal. Bush 1992. október 23-án ratifikálta, hogy megnyerje a floridai választókat. Az elnök nemzetbiztonsági szempontokat figyelembe véve felfüggeszthette a törvény rendelkezéseit, mivel ez nagymértékben sértette az Európai Unió, Kanada és Latin-Amerika érdekeit, a törvény értelmében ugyanis gazdasági

³⁷ Erisman-Kirk: i. m. 307-308. o.

³⁸ 1985-ben elindították a *Radio Martí*-t, majd később a *TV Martí*-t, amelyek az amerikai eszméket terjesztették Kubában, riportjaik emberi jogi visszaélésekről szóltak. Erősítették a meggyőződést, hogy eljön az idő, amikor szabad lesz az információáramlás a két ország között, stb. A fő cél a kelet-európai mintához hasonlóan a reformok belülről való megindítása volt.

³⁹ A latin-amerikaiak szimbolikus jelentőséget tulajdonítanak az egyedi utat választó, az amerikai dominanciának következetesen ellenálló kis országnak; a félteke deklaráltan szocialista államaként nagy jelentősége van más, hasonló berendezkedésű országok szempontjából, hogy hogyan viselkedik vele szemben a demokratizálódott nyugati világ. Ezen kívül az amerikaiak egy kubai típusú gazdasági rendszer kiépülését látják Venezuelában, és attól tartanak, hogy Hugo Chávez, majd Fidel Castro halála után a latin-amerikai baloldal irányítását Venezuela veszi át, amely gazdaságilag és a politikai szövetségeseit tekintve is erősebb, mint Kuba.

szankciókkal sújtották mindazon országokat, amelyek Kubával bármilyen kereskedelmi kapcsolatot létesítettek.

Az 1994 novemberi kongresszusi választások után a republikánus többség elvetette a konstruktív párbeszéd és a normalizálódás scenárióját, és félretette Kuba ügyét; de a másik oldalon lehetőség nyílt az emigráns közösségek hatékonyabb részvételére a politikában a konzervatív szenátorok támogatása által. Az ezt követő időszakban jól megfigyelhető a belügyek hatása a Kuba-politikára: New Jersey és Florida nyomásgyakorló csoportjai kedvükre alakították a washingtoni hivatalos álláspontot Kubával kapcsolatban.

A Helms-Burton törvény (*Cuban Liberty and Democratic Solidarity Act*) Jesse Helms észak-karolinai és Dan Burton indianai szenátorokról kapta a nevét, akik javaslatára 1996-ban a Kongresszus további szankciókat fogadott el Kubára nézve. A jogszabály III. cikke felhatalmazta a Kubában kártérítés nélkül kisajátított vagyonnal rendelkező amerikai tulajdonosokat, hogy az Egyesült Államok bíróságain pereljék azokat a külföldi vállalatokat, amelyek az államosított javakkal kereskednek, vagy azokba fektetnek be. Meggátolta más országoknak a Kubától vásárolt cukor és származékainak az Amerikában való értékesítését, valamint a IV. cikk megtagadta a külföldi vállalatok részvénytulajdonosaitól és cégek tisztviselőitől a belépővízumot.⁴⁰ A Kongresszus szerint Castro uralmát hosszabbítja meg azzal, hogy nincs elég elrettentő erő a kubai befektetőknek, ezért a fő cél Kuba világpiaci integrációjának megakadályozása.⁴¹

A Clinton-adminisztráció betiltotta a Miami-Havanna charterjáratokat, szigorította a vízumkérelmezés folyamatát és csökkentette a hazautalások mértékét. A visszatoloncolások és a guantanamoi elzárások vezethettek a *Brothers to the Rescue* (*Hermanos al Rescate*) emigráns csoport kisrepülőjének lelövéséhez 1996 februárjában.⁴²

A második Clinton-kormány idején némi enyhülés következett be a kétoldalú kapcsolatokban. 1998 márciusától évente egyszer ismét Kubába utazhattak az emigráns közösség tagjai (ezáltal megemelkedett a Miami-Havanna charterjáratok száma), és nőtt a hazautalás mértéke (300 dollár háromhavonta).⁴³ Visszaállították a

⁴⁰ A Helms-Burton-törvény (*Cuban Liberty and Democratic Solidarity Act*) szövege, 1996. március 12. <http://www.state.gov/www/regions/wha/cuba/helms-burton-act.html>, internetről letöltve: 2013. június 9.

⁴¹ A legnagyobb problémát a II. cikk elfogadása jelentette, amely szerint Castro vezetése terrorista fenyegetettséget jelent, így a kubai rendszerváltás akár Fidel, akár Raúl Castro nélkül kell, hogy végbemenjen: hiszen valószínűleg elleneznének bármilyen demokratikus átalakulást. Természetesen nem a genetika a döntő érv, hanem az együttműködésre való hajlandóság, és a cél érdekében minden szükségtelen akadályt el kell távolítani az útból. Nevezetesen: tudatosítani kell a kubaiakban, hogy Castro gátat szabhat az ilyen törekvéseknek. Bármely vezetést kész az amerikai kormány elfogadni, amely a régi tulajdonviszonyok visszaállítását intézményesíti. A nemzetközi felháborodás, ha lehet, még hevesebb volt, mint az 1992-es Torricelli-törvény elfogadásakor.

⁴² Leonard: i. m. 147-152. o.

⁴³ Erisman-Kirk: i. m. 310-317. o.

két ország közötti postaszolgálatot, és engedélyezték az élelmiszerek és gyógyszeripari termékek eladását a szocialista államnak.

Ezekkel az intézkedésekkel azután ki is fulladt az új adminisztráció Kuba politikája. Új, jelentős törvények nem születtek Kuba ügyében; kivéve talán a 2000-ben elfogadott *Trade Sanctions Reform and Enhancement Act*-et (TSRA). Ez a jogszabály feljogosította az amerikai vállalatokat, hogy a kormány engedélyével értékesítsenek élelmiszeripari cikkeket és mezőgazdasági terményeket Kubában, ha az készpénzben, vagy egy harmadik ország által szerzett forrásból fizeti őket ki.

Bush keményvonalas politikája és a floridai közösség szemléletváltása

Bush már a 2000-es választások előtt is kiemelt figyelmet fordított kampányában a floridai bevándorlókra, hiszen az afro-amerikaiak és a zsidó közösségek támogatására nem számíthatott. Al Gore Joe Lieberman segítségével mozgósította a 6% szavazóerőt képviselő zsidó közösséget. Az afro-amerikaiak (16%) pedig Jeb Bush kormányzó (1999-2007) *One Florida Initiative* elnevezésű kezdeményezése miatt pártoltak el a testvérek mellől, ez ugyanis a floridai középiskolákból a legjobban teljesítő tanulókat felvételi nélkül juttatta be a helyi felsőoktatási intézményekbe. Bár névleg az intézkedés éppen az egyenlő esélyeket hirdette, a kisebbségek a hátrányos helyzetű tanulók kirekesztésének elitista példáját látták a programban.⁴⁴ A kubaiak között a demokrata elnökjelölt Al Gore esélyeit csökkentette a Clinton éra Kuba-politikája.

Azzal azonban senki nem számolt, hogy újabb bevándorlási krízis súlyosbítja a kubai-amerikai relációkat. Elián González, egy hatéves kisfiú édesanyjával és több kivándorló társával egy alumíniumcsónakon hagyta el Kuba partjait, azonban az út során édesanyja és az utasok nagy része életét vesztette. A gyermek megmenekült, és kubai rokonainál helyezték el a hatóságok, amelyek azonnal megkezdték az állampolgárságáért folytatandó eljárást. Elián édesapja, aki Kubában maradt, követelte, hogy adják neki vissza a fiát.

A kisfiú története jelentősen megosztotta az amerikai közvéleményt: volt, aki a család integritását szem előtt tartva az apjához kerülést támogatta (hiszen a fiú nem önszántából indult neki a veszélyes útnak), mások viszont azzal érveltek, hogy az Egyesült Államokban sokkal jobb életet biztosíthatnak a kisfiúnak, mint a szocialista Kubában.⁴⁵ A politikusok is heves vitákat folytattak az eseményről, amely a publicitása által a választási küzdelmek egyik főszereplője lett. Bár a hivatalos álláspont még mindig a kemény kéz politikáját tartotta a legmegfelelőbbnek, egyre több kongresszusi

⁴⁴ Rodolfo O. De La Garza - Louis DeSipio (szerk.): *Muted Voices: Latinos and the 2000 Elections*. Rowman & Littlefield Publishers, 2005. 213-224. o.

⁴⁵ „The Politics of Elián”. *Wall Street Journal*, 2000. április 6.

képviselő és szenátor, egyházi vezető, üzletember és humanitárius csoport vélekedett másképp.⁴⁶ Végül a bevándorlási hivatal döntése szerint a kisfiú nem kaphatott menedékjogot Amerikában – csak ha az apja kérelmezi azt. Ez viszont nem történt meg, így 2000-ben kiutasították a fiút az országból és visszaküldték a Kubába.

Az ítélet csalódást jelentett a Clintont támogató demokraták között. Egy 2000-es felmérés szerint a kubai amerikaiak 83 %-a gondolta úgy, hogy a republikánusok jobban képviselték a floridai közösség érdekeit az ügyben, mint az USA vezetése.⁴⁷ Így Al Gore a negatív visszhang miatt már nem fordulhatott a kubai latinokhoz. A 2000-es évi választások rendkívül szoros eredménnyel zárultak: az eddigi legkiélezettebb küzdelemben George W. Bush mindössze 537 szavazattal nyert, ő 2 912 790, míg Al Gore 2 912 253 szavazatot kapott.⁴⁸

A választás után már senki sem tulajdonított nagy jelentőséget a kubai amerikai szavazatoknak, csak a voksok száma érdekelte a jelölteket a szoros eredmény miatt. A kubai közösség azonban szerepét hangsúlyozva egyre aktívabbá vált a politikai életben. George W. Bush kubai származású politikusokat nevezett ki adminisztrációjába⁴⁹, és a hatalomra kerülését követően még szigorúbb Kuba-politikát folytatott: megerősítette, hogy szükség van a Helms-Burton-törvényre, azaz a jövőben sem függeszti fel a harmadik országok érdekeit sértő rendelkezéseit; és fenntartotta az embargót. Az amerikai elnök Otto Reichet⁵⁰, a kubai forradalom ellenzőjét nevezte ki külügyminiszter-helyettesnek a kubai amerikai közösség nagy meglepedésére. Kubának az Egyesült Államoktól kivívott függetlenségének 100. évfordulóján (2002. május 20-án⁵¹) *Initiative for a New Cuba* néven új programot hirdetett, amelyben szigorította azokat a feltételeket, amelyeknek a normalizálódás érdekében kell megfelelnie a karibi országnak. Új, jogállamot tiszteletben tartó, demokratikus kormányt, szabad kereskedelmet és piacgazdaságot kívánt, valamint a 2003-as választásokon az ellenzéki politikai erők jelöltállítási lehetőségét, és a szavazás nemzetközi megfigyelőkkel való lebonyolítását. A politikai okokból bebörtönözötteknek amnesztiát kért, valamint a független szakszervezetek alapítását és a munkások teljes

⁴⁶ Például George R. Nethercutt washingtoni képviselő és John D. Ashcroft volt szenátustag (mindketten republikánusok), valamint a katolikus egyház, az *Amnesty International* stb. (Erisman-Kirk: i. m. 318. o.)

⁴⁷ Rafael Lorente: „Cubans’ support for Bush declines, South Florida poll shows”, *South Florida Sun-Sentinel*, 2004. március 21. <http://www.latinamericanstudies.org/exile/declines.htm>, internetről letöltve: 2013. június 11.

⁴⁸ David Leip: „2000 Presidential General Election Results – Florida”, 2000. <http://uselectionatlas.org/RESULTS/>, internetről letöltve: 2013. június 11.

⁴⁹ de La Garza-DeSipio (2005): i. m. 225-227. o.

⁵⁰ Kubai amerikai üzletember és politikus, volt venezuelai nagykövet (1986-89), később Condolezza Rice latin-amerikai tanácsadója lett a Nemzetbiztonsági Tanácsban.

⁵¹ A "kubai függetlenség 100. évfordulója alkalmából" tartottak 2002-ben ünnepségeket Kuba-szerte, ugyanis bár a spanyoloktól való függetlenedésért vívott háború 1898-ig tartott, az amerikai megszállás Tomás Estrada Palma elnök 1902. május 20-i hivatalba lépésével ért véget, ezért ettől tekintik hivatalosan a kubaiak függetlennek az államot.

kifizetését⁵² követelte. Cserébe ösztöndíjakat, segélyprogramokat és diplomáciai elismerést ígért Kubának.

A programnak belpolitikai célja is volt: az elnök saját és testvére, Jeb Bush támogatására használta fel a floridai emigráns közösség körében, akik anyagi támogatásukkal is hozzájárultak a politikusok karrierjének formálásához. Cserébe továbbra is megvétőzták a gazdasági embargó enyhítését célzó törvényjavaslatokat, köztük a 2002. március 21-én negyvenhat (közülük húsz fő republikánus) képviselő által alkotott *Cuba Working Group* kilenc pontból álló tervezetét, amely gazdasági és politikai együttműködésre sarkallt.

A diplomáciai közeledést nemcsak az amerikai belpolitika, hanem a kubai események is akadályozták. 2003 tavaszától ugyanis a Havannában székelő amerikai érdekképviselői iroda vezetőjének mozgásszabadságát korlátozták a hatóságok, valamint áprilisban a vezetés 75 főt – köztük újságírókat, emberjogi aktivistákat, ellenzéki pártvezetőket – tartóztatott le rendszerellenes tevékenységük miatt. A három főt, aki az Egyesült Államok felé térített el egy hajót, golyó általi halálra ítélték. A *Varela Project*⁵³ keretében széleskörű demokráciát követelve 11 ezer aláírást gyűjtöttek össze a békés ellenzék hívei, azonban a kormány – bár elismerte jogukat a petíció beadására –, figyelmen kívül hagyta azt. Bush erre újabb utazási korlátozásokkal felelt, amelyek értelmében harmadik országon keresztül is tiltottá vált a Kubába utazás.

Bush regnálása idején született meg 2004-ben a több mint négyszáz oldalas *Powell Report*, amely a szigorúbb intézkedések mellett a jövő Kubájának nyújtott támogatást is részletesen leírja.⁵⁴ Kétségtelenül vannak pozitív hozadécai, ha az igazságosságot, a drogprevenciót és a gazdasági reformokat tekintjük át; ám az egészségügyet, az oktatást, a kormányzást, de még a nemzeti parkok őreinek a kiképzését is szabályozó dokumentum egyes részei a protektorátus intézményét idézik.

A Commission for Assistance to a Free Cuba elnökletét 2005-ben Condoleezza Rice vette át, aki igyekezett minél jobban összehangolni a kormány tevékenységét és az ügynökségek munkáját. A következő évben 93 oldalas beszámolót tett közzé, amely egy 80 millió dolláros programot alapozott meg: ezzel kívánják Castro halála után biztosítani a szocializmus végét Kubában. A titkos záradék tartalmáról csak homályos találgatások láttak napvilágot: egyesek szerint egy Castro elleni merénylet vagy a karibi állam katonai lerohanásának tervéről szól. 2006-ban Bush a haiti kormányváltást

⁵² A kubai munkásokat foglalkoztató nemzetközi vállalatok a kubai fegyveres erőknek fizetik a munkabért, amelynek mindössze a tíz százaléka jut el a dolgozókhoz az állami „lefölözésnek” köszönhetően.

⁵³ Oswaldo Payá által 1998-ban indított kezdeményezés, tagjai főként emberi jogi aktivisták, akik közül 2003-ban 25 főt letartóztattak Kubában „felforgató” tevékenységük miatt. Kubai törvényjavaslatuk demokratikus politikai reformokat foglalt magában.

⁵⁴ A jelentést összeállító bizottság vezetője Colin Powell külügyminiszter volt. „Commission for Assistance to a Free Cuba”. *Cuba Academic Alliance*, 2004. május.

http://www.cubaacademicalliance.org/pdf/USCubaReport_may2004.pdf, internetről letöltve: 2012. május 4.

levezénylő Caleb McCarryt nevezte ki a kubai „rendszerátalakítás” koordinátorának. Az 59 millió dolláros keretet a Castro halála utáni „fájdalommentes” kormányváltás lebonyolítására különítette el az amerikai vezetés.⁵⁵

Ekkor még mindig az idősebb kubai generációk alkották a floridai szavazóbázis magját, ezért a közösség továbbra is a kemény Kuba-politikáért lobbizott. Az ő közreműködésük eredményeképpen a háromhavonta hazautalható összeget csak a közvetlen hozzátartozóknak (és nem a háztartásban élő bármely természetes személynek) küldhették az amerikaiak – a kommunista párt vagy valamely állami hivatal betöltő kubaiaknak pedig továbbra sem. A már Amerikában élő rokonok egyszeri ezer dolláros utalást folyósíthattak az USA-ba emigrálóknak, a Kubába érkezők pedig az eddigi háromezer dollár értékű csomag helyett csak háromszáz dollár értékben vihetek be ajándékot a szigetre.⁵⁶ A pénzt utaló bankoknak speciális engedélyt kellett kérniük, hogy intézhessék a kubai átutalásokat. Ezzel nemcsak a tranzakciós költségek nőttek meg, hanem a felére csökkent a hazautalások összege, és megszorodtak az illegálisan utalt pénzek is – a kubai kormány válaszlépésként különadót vetett ki az amerikai dollárban befolyt összegekre, és szigorította a dollár használatát a karibi államban.

Az USA-ban élő kubaiak 90 százalékának él az anyaországban rokona,⁵⁷ így fenti intézkedések nemcsak a családok anyagi helyzetét rontották, hanem a személyes kapcsolatokra is romboló hatással voltak – ami a washingtoni kubaiakat még annyira nem érintette, de a hazájukhoz ezer szállal kötődő miami populációt már igen. A lobbikétélű fegyvernek bizonyult. Az amerikai lépések egy merevebb, elutasítóbb reaktív politikát eredményeztek a karibi fél részéről, ráadásul semmilyen tervezett belpolitikai változást nem idéztek elő.

Ezt látva a bevándorlók új ernyőszervezeteket alapítottak és széleskörű összefogást hirdettek⁵⁸, találkozóikon pedig az enyhülés szükségességét hangsúlyozták a nemzetközi sajtó előtt. Olyan platformokat kívántak létrehozni, amelyek a Castro-elleneseket és a rezsimpártiakat is együttműködésre készíthetik a közös érdekek mentén. Az amerikai politika befolyásolása helyett a saját kezükbe vették az irányítást; és az emberi kapcsolatokat, az életszínvonal javítását és a relációk javítását helyezték a középpontba.

⁵⁵ „Report to the President”. *Commission for Assistance to a Free Cuba*, 2006. július. <http://www.cfr.org/cuba/commission-assistance-free-cuba-report-president/p11093>, internetről letöltve: 2013. június 10.

⁵⁶ Manuel Orozco: „On Remittances, Markets and the Law: the Cuban Experience in Present Times”. *FIU College* http://casgroup.fiu.edu/pages/docs/1176/1314985276_On_Remittances,_Markets_and_the_Law.pdf, internetről letöltve: 2012. május 4.

⁵⁷ Uo.

⁵⁸ A legjelentősebbek a 2006-os *Emergency Network of Cuban American Scholars and Writers* (ENCASA) és a *Consenso Cubano*.

Obama elnöksége – Az illúziók vége

Ilyen miliőben érkezett el a 2008-as választási év, amelyre az elemzők már a demokraták fölényét jósolták a kubai választók körében, ám az eredmény most is meglepetést hozott. Ebben az évben a kubai amerikaiak ugyanis a republikánus John McCainre adták le a szavazatok 63,9 %-át, amely az előzetes várakozásoknak némileg ellent mondott. Bár a kubai származásúak a korábbi években egy viszonylag egységes republikánus bázisnak voltak tekinthetőek, a fiatal, progresszív választók és az azt megelőző években érkezett bevándorlók az enyhülést szorgalmazó politikát támogatták. A korlátozások feloldása mellett érvelő fiatalabb értelmiségi réteg a demokraták mellé állt, nem feltétlen a programjuk támogatójaként, hanem inkább a republikánus kemény politika kritikusaként. Sőt, a statisztikák szerint a kubai amerikai nőknek is nagy szerepe volt az átalakulásban, hiszen a miami szavazók 60 %-a nő: és míg a 21. század első éveiben a keményvonalas politikát támogatták, a 2004-es és a 2008-as választások között eltelt időszakban felére csökkent az említett politikát folytató republikánusokra szavazók száma.⁵⁹

Bár az első afroamerikai elnöktől enyhülő politikát vártak a Castro-fivérek, Obama kezdeti, kedvező lépései nem hozták meg a kubaiak által remélt eredményeket. A 2009. január 20-án beiktatott amerikai elnök egy egyenlő, partnerségen alapuló új kezdetet ígért Latin-Amerikának, valamint biztosította a térség államainak polgárait, hogy az alulról induló kezdeményezésekből születő, a népek önrendelkezésén alapuló, szabadon választott jövőkép kialakítását támogatja. *„Ami jó az amerikai kontinensnek, az az Egyesült Államok javát szolgálja”*.⁶⁰

Néhány hónapon belül megszületett az első törvény, amely a kubai amerikaiak hazautazásának körülményeit könnyítette meg: a Bush-kormányzat speciális engedély birtokában⁶¹ háromévente mindössze két hét kubai tartózkodást tett lehetővé a közvetlen családtagok számára, ezt Obama évi egyszer két hétre módosította. Megemelte a karibi államba utalható pénzek felső határát, enyhítette az élelmiszerekre és gyógyszerekre vonatkozó szigorú korlátozásokat, illetve bővítette a szigeten élő családtagok részére küldhető ajándékok körét. Ezentúl ruhák, tisztálkodási cikkek és halászati felszerelés is szerepelhet a magánembereknek címzett csomagban – az állami hivatalok magas rangú tisztviselői és a Kommunista Párt tagjai részére azonban

⁵⁹ Benjamin G. Bishin - Feryal M. Cherif - Andy S. Gomez - Casey Klofstad: „Miami Dade’s Cuban-American Voters in the 2008 Election”. *Cuban Affairs*, Vol. 4. No. 1. (2009), 1-12. o.

⁶⁰ Obama 2008. május 23-i beszéde. <http://www.asksam.com/ebooks/releases.asp?file=Obama-Speeches.ask&dn=Renewing%20U.S.%20Leadership%20in%20the%20Americas>, internetről letöltve: 2013. június 12.

⁶¹ Az újságírókon, kormányzati tisztviselőkön és a humanitárius missziók tagjain kívül az amerikai állampolgárok nem utazhatnak szabadon Kubába.

továbbra is tilos bármilyen árucikket tartalmazó küldeményt postázni az Egyesült Államok területéről.

Bár a kubai amerikaiak hazautazását lehetővé tevő, és az akadémikusok, zenészek, tudósok és kutatók kubai tevékenységét elősegítő korlátozások enyhítésével eleget tett a kampányában foglalt ígéreteknél, Obama nem hozott újabb, a normalizálódást célzó intézkedéseket. A fenti lépések az elválasztott kubai családok közötti híd megteremtésén túl valóban a nyílt párbeszéd mellett való elköteleződését mutatják, az amerikai elnök azonban hajthatatlan maradt az embargó feloldását illetően. Ezt elődeihez hasonlóan kizárólag a demokratikus választások megtartásának, a szólás-, a sajtó- és a gyülekezési szabadság megvalósulásának függvényében tartja elképzelhetőnek.⁶² A politikai párbeszéd megrekedt: a kialakult patthelyzetben egyik fél sem kíván lépni, engedményeket tenni, ragaszkodnak kialakult markáns, merev álláspontjukhoz; az USA Latin-Amerika-politikájának magja is változatlan maradt.

A CNN egy 2009-ben végzett közvélemény-kutatása alapján⁶³ az amerikaiak mintegy 71 százaléka véli úgy, hogy az Egyesült Államoknak ismét ki kell építenie diplomáciai kapcsolatait Kubával, valamint a megkérdezettek 64 százaléka szerint fel kell oldani a szigetállamra vonatkozó utazási korlátozásokat.

A Kongresszus sem jut egységes álláspontra a kubai kérdést illetően: a képviselők egy része a floridai republikánus Connie Mackhez, a New Jersey-i Chris Smithhez és a virginiai Frank Wolfhoz hasonlóan az egyik legbrutálisabb diktatúráként definiálja a karibi államot; míg mások a viszony normalizálására törekszenek, a súlyos, unilaterális szankciók feloldását, az embargó eltörlését tartják a helyes és követendő útnak. Sem a demokraták, sem a republikánusok nem egységesek Kuba kérdésében. A 2010-ben a Kongresszus elé terjesztett, utazási korlátozások felszámolását, a gazdasági kapcsolatok erősítését, a mezőgazdasági cikkek kereskedelmének fellendítését célzó

⁶² A 2010 februári eseményekkel igazolni látta Obama a döntését: 83 napos éhségsztrájk következtében február 23-án meghalt a politikai bűnökért elítélt afro-kubai származású Orlando Zapato Tamayo. Másnap Guillermo Fariñas ellenzéki aktivista folytatta a sztrájkot 26 börtönben lévő, orvosi kezelésre szoruló rabtársa érdekeiért. Obama 2010 március közepén kiadott nyilatkozatában kritizálta a Castro-rezsimet, amely elutasította a kubai-amerikai bilaterális kapcsolatok új alapokra helyezését, egy új korszak kezdetét. Retorikájában az alapvető szabadságjogok érvényesüléséért folytatott küzdelem mellett a kubai néppel vállalt szolidaritásra helyezte a hangsúlyt. A politikai bebörtönzöttek azonnali, feltétel nélküli szabadon bocsátását követelte, és mélyen elítélte a kubai rendszert a foglyok nem megfelelő körülményeiért és a disszidens haláláért. A kubai amerikaiakat akár meg is nyerhette volna határozott fellépésével, ám a más latin-amerikai államokkal és az onnan bevándorlókkal szemben folytatott keményvonalas politikája ellenérzést szült a floridai kubaiak körében. (A terjedelmi korlátok miatt az említett keményvonalas politika részletezésére nincs mód, bővebben lásd: Mark Weisbrot: *Obama's Latin America Policy: Continuity Without Change*. Center for Economic and Policy Research, 2011.)

⁶³ „Poll: Three-quarters favor relations with Cuba”, 2009. április 10. <http://edition.cnn.com/2009/POLITICS/04/10/poll.cuba/>, internetről letöltve: 2013. június 13.

Travel Restriction Reform and Export Enhancement törvényjavaslatot is a két párt egy-egy képviselője közösen nyújtotta be.⁶⁴

Egyre erősödnek a hangok, miszerint a más utat választó *Comandante* bírálói csak és kizárólag a kubai lakosokat és a kubai amerikai közösségeket rövidítik meg szigorú megszorító intézkedéseikkel. Úgy vélik, hogy a floridai emigránsok családjainak meggazdagodását, befolyásosságát elősegítő kormányzati lépések és döntések egyáltalán nem szolgálják karibi szigeten élők javát, sőt, kételkednek abban is, hogy a szocialista államba küldött segélyek teljes egészében eljutnak a címzettekhez.

Castro nem tart az USA-tól, viszont úgy tűnik, hogy az Egyesült Államok fél bármiféle normalizálódástól. De vajon miért? Talán olyan presztízsveszteség érné, vagy következetes kíván lenni az előző elnökségek politikai programjaihoz, függetlenül annak demokrata vagy republikánus eredetétől, Kanadának ez eddig nem okozott problémát, pedig az USA északi szomszédjának több tízezer állampolgára utazik évente Kubába. Biztos azonban, hogy az Egyesült Államok által támogatott ellenzéki programok, a negatív retorika mind hozzájárul a Castro-fivérek hatalmon maradásához.

A kapcsolatok normalizálódása ellen hat az is, hogy olyan népszerű és híres személyiségek, mint például Gloria Estefan énekesnő is a kubai politikai elítéltek szabadon bocsátását követeli, a szocialista állam demokratizálódásáért harcol, és saját házában rendez nagyszabású „jótékonyági esteket” a kubai disszidens mozgalmak támogatásáért.

A kubai amerikai szavazóbázis szerepe a jövőben

A 2012-es elnökválasztás szoros eredményt hozott ismét Floridában. A teljes lakosság körében Romney a szavazatok 49,13 %-át, Obama pedig a voksok 50,01 %-át szerezte meg.⁶⁵ A régi-új elnökre a latin származású állampolgárok 60 %-a szavazott, amely a 2008-as adathoz képest 3 %-os növekedést mutat. A szoros előny Barack Obama javára megmutatkozott a floridai kubaiak körében is, Obama a szavazatok 49%-át gyűjtötte be, mindössze két százalékponttal előzve meg Mitt Romney-t.

A felnövekvő kubai amerikai közösség immár a belpolitikai kérdésekre koncentrált elsősorban. Mivel ők elsősorban már amerikai állampolgárokként tekintettek magukra, a kubai kérdés megoldása vesztett jelentőségéből, inkább az

⁶⁴ A törvényt végül elutasította a Kongresszus. „H.R. 4645 (111th): Travel Restriction Reform and Export Enhancement Act”, 2010. február 23. <http://www.govtrack.us/congress/bills/111/hr4645/text>, internetről letöltve: 2013. június 12.

⁶⁵ „Official Federal Election Commission report”, 2013. január 17. <http://www.fec.gov/pubrec/fe2012/2012presgeresults.pdf>, internetről letöltve: 2013. június 10.

egészségügy és az adópolitika foglalkoztatta a floridai kubaiakat is. Belátták, hogy más módon, gazdasági vagy kulturális csatornákon kell hatást gyakorolniuk az USA Kuba-politikájára, amely néhány apró enyhítést szolgáló lépést leszámítva nem változott az elmúlt húsz év során, radikális reformok nem történtek, az embargó kérdését illetően pedig mindkét párt, a demokrata és a republikánus tábor képviselőinek többsége is kitartott a konzervatív, keményvonalas álláspont mellett.

Vajon miért csökken az emigráns közösségek hatása az amerikai Kuba-politikára? Az egyik oka az, hogy a karibi államból származó, immár amerikai állampolgárok is a gazdaság helyzetét és a recesszió kérdését nevezik meg mint a legfontosabb megoldandó problémát. Természetesen mindkét pártot érzékenyen érintené a floridai szavazatok elvesztése, ezért igyekeznek más ügyek mentén mozgósítani az ott élőket. Barack Obama felismerte, hogy a kubaiak új, fiatalabb generációját az enyhülés néhány apró gesztusával maga mellé lehet állítani, de a kampányban már a gazdasági reformok szerepét és az egységes amerikai identitás vállalását hangsúlyozta, hiszen a világ kényes nemzetközi egyensúlyát veszélyeztető kérdésekben kell döntéseket hoznia. Olvasatában a kis szocialista állam által felvetett kérdések nem jelentenek reális veszélyt, fenyegetettséget; másodvonalú problémákat szülnek. Az elnöksége idején tett lépések inkább a látszatnak és a médiának szóltak.⁶⁶ Beváltotta néhány ígéretét, ám nem haragította magára az embargó feloldását ellenző demokratákat sem.

A másik faktor az, hogy kubai amerikaiak mobilizációja továbbra is magas, ám a szavazók és politikai vezetőik szerepköre átalakult, hozzáállásuk megváltozott. Felismerték, hogy túlértékelték saját súlyukat, hiszen az elnökjelöltek minden egyes kampányban a saját előmenetelükhöz szükséges eszközt látják bennük. Ígéretekkel és kisebb engedményekkel állítják maguk mellé a befolyásos vezetőket a leendő elnökök, hogy megnyerjék a választókat, akik sok esetben a mérleg nyelvét jelenthetik. Ám ez korántsem jelenti a kubai amerikaiak privilegizált helyzetét. Az utóbbi években az általános és közös amerikai problémákra helyeződik át a hangsúly a kampányok retorikájában, az egyedi és kis közösségek ügyei veszítenek jelentőségükből. Míg egyik ciklust megelőzően a floridai kubaiak megnyerése a cél, nincs rá garancia, hogy a jövőben is keresik majd a kegyeiket a jelöltek. Számos bevándorló csoport él Amerikaszerte, amelyek a fókuszba kerülhetnek, ráadásul a nagyobb választóerőt képviselő afro-amerikaiak, a zsidók és a mexikói származásúak is egyre aktívabbak politikai téren, ami újabb fenyegetést jelent a kubaiak befolyására.

Kuba kérdése várhatóan nem fog marginalizálódni: az embargó szimbolikus jelentősége, az USA hajthatatlansága, következetessége és elköteleződése a demokrácia

⁶⁶ Obama kiemelt figyelmet fordít arra, hogy megfeleljen az amerikai média „elvárásainak”, miszerint Latin-Amerikával kesztyűs kézzel kell bánni.

eszméje védelmezőjeként a nemzetközi sajtó figyelme minden korban napirenden tartja a karibi állam ügyét. A kubai *caudillismo* egy erős, karizmatikus vezéregyéniség jelenlétét feltételezi – ezért egyes elemzők szerint a Fidelt és öccsét követőket minimális erő kifejtéssel el lehet majd söpörni az útból⁶⁷, ebben pedig vezető szerepet kíván vállalni az Amerikai Egyesült Államok. Az USA Kuba-politikájának egyik meghatározó eleme a következetesség és szigor, amelyet rendkívül sikeresen demonstrálhat a karibi államot sújtó szankciókkal. Nemcsak példát statuál, hanem figyelmezteti a nemzetközi közösséget arra, hogy AZ Egyesült Államok ezt is megteheti – és a teljes amerikai lakosságot tekintve pártállástól függetlenül még mindig az embargó támogatói vannak többségben, akik egyre kevesebb beleszólást engednek az irányvonalakat átszabni kívánó bevándorlók új generációinak.

Ez azonban csak a felszín. Ha akarta volna, az USA már összeroppanthatta volna a Castrók szocialista rendszerét, akár fegyveres eszközök bevetésével is. A Kuba-politika toldozása-foldozása elsősorban a médiának és a külvilágnak szól, a nemzetközi közvélemény megnyerése vagy elhallgattatása a cél. A szocialista állam kérdésének napirenden tartásával minden amerikai elnök elmondhatja magáról, hogy foglalkozott a kérdéssel, nem feledkezett meg róla, ám nem tesz olyan meggondolatlan lépéseket, amelyekkel magára haragítaná szövetségeseit. A kubai demokratikus reformok kikényszerítéséért kampányoló országokat⁶⁸ a szigorúbb intézkedésekkel, míg a Kuba-barát, főként latin-amerikai államokat az enyhülést célzó programokkal csendesíti el. Az embargó fenntartásával következetes marad, ám különösebb erőfeszítés, gondos előkészítést igénylő tárgyalások nélkül zárja le az ügyet, és foglalkozhat a számára fontosabb közel-keleti kérdéssel, a terrorizmus vagy a nemzetközi kábítószer-kereskedelem megfékezésével.

A speciális időszak gazdasági válságából kievickélő, mérsékelt reformokat bevezető Kuba eközben Latin-Amerikában és Ázsiában keres és talál új szövetségeseket. Vezetői ostorozzák az Egyesült Államok kormányát a gazdasági blokád miatt kimaradó bevételek miatt, ám büszkék arra, hogy ellenállnak egy nagyhatalomnak, ami szimpátiát vált ki számos szegényebb vagy hasonló berendezkedésű államokban. Küldetéstudatukat erősíti az amerikai sajtó lejárató kampánya is.

Néhány amerikai Kuba-szakértő szerint a Kuba-USA-kapcsolatok a gordiuszi csomóhoz hasonlíthatóak. Amíg nincs egy modern kori Nagy Sándor, aki ezt elvágja, addig a kölcsönös bizalom és kompromisszumok hiányában megrekednek a

⁶⁷ Az egyik napról a másikra végbemenő gyökeres változások nem szokatlanok a kubaiaknak, hiszen Gerardo Machado és Fulgencio Batista rezsime is így omlott össze 1933-ban, illetve 1959-ben. (Lisandro Pérez: „A Cuban Transition... in Miami?” FIU College of Arts & Sciences. http://casgroup.fiu.edu/pages/docs/1079/1272598996_Report.pdf, internetről letöltve: 2012. május 4.)

⁶⁸ Például Csehország, Szlovákia, Svédország.

tárgyalások és befagyasztják a bilaterális relációkat előmozdító intézkedéseket is.⁶⁹ Mindkét állam a másik engedékenységre vár – hiába. A politikai színtéren való csatározások a gazdasági embargó megszüntetését is ellehetetlenítik; az egyoldalú szankciók pedig kétélű anyagi és lélektani hatású fegyverek: a kubai állampolgárokon kívül az USA lakosságát és gazdasági szereplőit sújtják továbbra is.

⁶⁹ Jorge Gómez Barata: „Obama ante Cuba: El camino se hace andando”. *Argenpress*, 2010. május 7. <http://www.argenpress.info/2010/05/obama-ante-cuba-el-camino-se-hace.html>, internetről letöltve: 2012. március 15.

**Kül-Világ,
a nemzetközi kapcsolatok folyóirata**

megjelenik negyedévente

HU ISSN 1785-5284

Kiadja:

Kül-Világ Alapítvány

2040 Budaörs, Nyár u. 14.
<http://alapitvany.kul-vilag.hu>
mail@kul-vilag.hu

Főszerkesztő:

Wagner Péter

Olvasószerkesztő:

Lattmann Tamás

Szerkesztőbizottság elnöke:

Valki László

Szerkesztőbizottság tagjai:

Jany János
Kardos Gábor
Lattmann Tamás
Losoncz Miklós
Manyas Róbert
Paragi Bea
Szente-Varga Mónika

Szerkesztőség:

1053 Budapest, Egyetem tér 1-3.
ELTE Állam- és Jogtudományi Kar
I. emelet, 112.
Tel: + 36 1 411 6532
Fax: + 36 1 266 3103
mail@kul-vilag.hu

A honlapon szereplő szövegek, illetve a folyóiratban közzétett tanulmányok és minden egyéb szöveg szerzői jogi védelem alatt áll. Azok – ellentétes kikötés hiányában – szabadon idézhetők és hivatkozhatók a forrás szabályos megjelölésével, további felhasználásukhoz viszont a kiadó előzetes írásbeli engedélye szükséges.